

УА «МАЗЫРСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ПЕДАГАГІЧНЫ
ЎНІВЕРСІТЭТ ІМЯ І. П. ШАМЯКІНА»

МАЛАЯ РАДЗІМА
ЯК АБ'ЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ
ГІСТОРЫІ І ЛІТАРАТУРЫ

*Навуковыя публікацыі выкладчыкаў
філалагічнага факультэта*

МГПУ ИМ. И. П. ШАМЯКИНА

Мазыр

2021

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі «Мазырскі дзяржаўны педагагічны
ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна»

**МАЛАЯ РАДЗІМА
ЯК АБ'ЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ
ГІСТОРЫІ І ЛІТАРАТУРЫ**

*Навуковыя публікацыі выкладчыкаў
філалагічнага факультэта*

МДПУ ІМ. І. П. ШАМЯКІНА

Мазыр
МДПУ імя І. П. Шамякіна
2021

Складальнікі:

*Казмірчук Е. Н., загадчык бібліятэкай,
Шылянок А. Ф., бібліятэкар II катэгорыі,
Баркоўская Я. А., бібліятэкар II катэгорыі,
Палтаран В. В., бібліёграф*

МГТУ ім. И.П.Шамякіна

ПРАДМОВА

Асноўным у выхаванні маладога пакалення з'яўляецца выхаванне патрыятызму, грамадзянскасці, любові да Радзімы, роднага краю, пачуццё гонару за сваю малую радзіму. Бо любоў да роднай зямлі, да роднага краю, да бацькоў – найважнейшае пачуццё, якое з'яўляецца ў чалавека з моманту яго нараджэння і застаецца з ім на ўсё жыццё.

Аktуальнасць дадзенага зборніка заключаецца ў аднаўленні культурна-гістарычных сувязей з родным краем, сваёй малой радзімай. Галоўныя тэмы артыкулаў выкладчыкаў УА «Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна» – выкарыстанне міжпрадметных сувязей, выхаванне каштоўных адносін да сваёй мовы і традыцый, павага да сваёй культуры, гісторыі, літаратурнай спадчыны.

МГПУ ІМ. І.П.ШАМЯКІНА

ЗНАЁМСТВА СА СТАЛІЦАЙ БЕЛАРУСІ

В. Я. Барысенка, *кандыдат*
філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі, УА
«МДПУ ім. І. П. Шамякіна»

І. І. Канаплянік,
ДУА «Сярэдняя школа № 11 г. Мазыра»

Анотацыя. У артыкуле прапанаваны метадычныя распрацоўкі да прадмета «Мая Радзіма Беларусь», пабудаваныя як завочная экскурсія па горадзе Мінску. З маленства падрастаючае пакаленне павінна ведаць ролю Мінска як галоўнага гаспадарчага, палітычнага, культурнага і навуковага цэнтра нашай рэспублікі. У вучняў фарміруецца ўменне бачыць сувязь паміж мінулым і сучасным; выхоўваецца павага да гераічнага мінулага краіны.

Ключавыя словы: дыферанцыраваны падыход, праблемнае поле, даследаванне, карысныя выкапні, гаспадарчы, палітычны, культурны і навуковы цэнтр, атласы, контурныя карты, апоры.

ACQUAINTANCE WITH THE BELARUSIAN CAPITAL

V. E. Borisenko, I. I. Kanaplyanik

Abstract. The article considers a methodological guideline on "My Motherland Belarus" presented in the form of a correspondence tour round Minsk. Beginning from an early age, the younger generation should know the role of Minsk as the main economic, political, cultural and scientific center of our Republic. Students develop the ability to see the connection between the past and the present, show respect and honor for the heroic past of the country.

Keywords: differentiated approach, problematic area, research, minerals; economic, political, cultural and scientific centers, atlases, contour maps, supports.

На сучасным этапе развіцця грамадства школа прызвана забяспечыць рост цікавасці навучэнцаў да навучання, магчымасць даследаваць і пазнаваць навакольны свет.

У час падрыхтоўкі настаўнік фармуе мэта (знаёмства з горадам Мінскам – сталіцай рэспублікі Беларусь) і ставіць задачы (паказаць ролю Мінска як галоўнага гаспадарчага, палітычнага, культурнага і навуковага цэнтра нашай рэспублікі; пазнаёміць з гісторыяй мінскіх праспектаў і вуліц з найбольш значнымі будынкамі і помнікамі сталіцы, новымі сучаснымі мікрараёнамі горада; развіваць ўменне бачыць сувязь паміж мінулым і сучасным; садзейнічаць выхаванню павагі да гераічнага мінулага г. Мінска і яго жыхароў, гонару за нашу сталіцу. Падбірае абсталяванне: прэзентацыя «Мінск – сталіца нашай дзяржавы», фотаздымкі, карта Беларусі, дыск з песняй «Я люблю вас, вуліцы Мінска», заданні для групавой работы, атласы, контурныя карты, апоры.

ТЭХНАЛАГІЧНАЯ КАРТА

Этапы ўрока	Мэты і задачы	Формы арганізацыі дзейнасці
Арганізацыйна-мобілізуючы	Стварэнне эмацыянальна-станоўчай матывацыі	Фронтальная (дыялог, гутарка)
Праверка дамашняга задання	вывучаемай тэмы і арганізацыя класа	Гульня «Хто хутчэй?»
Актуалізацыя ведаў	Абагульненне па тэме «Новыя гарады Беларусі»	Віктарына
Стварэнне праблемнага поля	Стварэнне ўмоў для ўвядзення ў тэму	Даследаванне
Работа над новым матэрыялам	Стварэнне ўмоў для актывізацыі разумовай дзейнасці	Завочная экскурсія. Дыферанцыраваны падыход
Фізкультхвілінка	Знаёмства са сталіцай нашай краіны	Выконванне танцавальных рухаў пад музыку
Працяг работы	Зняць статычную нагрузку	Завочная экскурсія. Індывідуальны падыход
Рэпрадукцыйная дзейнасць Падвядзенне	Знаёмства са сталіцай нашай краіны	Работа ў групах

вынікаў		
Рэфлексія	Прымяненне ведаў. Абагульненне па тэме	Самааналіз
Дамашняе заданне	Стварэнне ўмоў для рэфлексійнай дзейнасці	

Пачынаецца ўрок з арганізацыйнага моманту. Настаўнік:

– Каб любіць Беларусь нашу мілую, трэба ў розных краях пабываць...». Паглядзіце на фотаздымкі і ўспомніце, дзе мы з вамі ўжо пабывалі? (На Замкавай гары. У Свята-Міхайлаўскім саборы. У экалага-культурным цэнтры п. Козенкі. У палацы Паскевічаў, што ў г. Гомелі. На азёрах Брэсцкай вобл., калі адпачывалі ў санаторыі «Алеся». У Белавежскай пушчы. У г. Брэсце. У г. Салігорску. У музеі Напалеона Орды (Брэсцкая вобл.) – прыблізныя адказы).

– Мы любім падарожнічаць. І наведалі ўжо нямала цікавых куткоў нашай Радзімы. Сярод маршрутаў вандровак вы назвалі г. Салігорск. Гэта адзін з маладых гарадоў. Якія маладыя гарады вы ведаеце? (Салігорск, Светлагорск, Наваполацк, Жодзіна, Новалукомль, Белазёрск).

– У сувязі з чым яны ўзніклі? (У сувязі з будаўніцтвам заводаў і асваеннем карысных выкапняў).

Колькі ўсяго гарадоў у Беларусі? (Больш за 100). А вёсак? (Больш 24 тысяч).

Потым адбываецца праверка дамашняга задання.

– Праверыць вашы веды дапаможа гульня «Хтохутчэй?»

1 каманда

1. Паказаць на карце Салігорск і Наваполацк.

2. Указаць месца знаходжання Светлагорска (Пд-Усх) і Жодзіна (Пн-Усх).

3. Злучыць назвы са словам горад (Светлагорск (Гомельская вобл.) і Салігорск (Мінская вобл.))

4. Адгадайце. 1) У назве горада прысутнічае слова «соль» (Салігорск). 2) Як называецца гэта соль? (Калійная). 3) Горад, у якім будуецца вялікія аўтамабілі, (Жодзіна). 4) Як яны называюцца? (БелАЗы).

5) Якім спосабам яны разгружаюцца? (Самазвалы).

2 каманда

1. Паказаць на карце: Светлагорск і Жодзіна.

2. Указаць месца знаходжання гарадоў Салігорск (Пд) і Наваполацк (Пн).

3. Назваць, да якіх абласцей адносяцца гарады Наваполацк (Віцебская вобл.) і Жодзіна (Мінская вобл.).

4. Адгадайце. 1) У назве якога горада прысутнічае слова «Полацк»? (Наваполацк). 2) Што там робяць з нафтай? (Церапрацоўваюць). 3) У назве якога горада прысутнічае слова «светлы»? (Светлагорск).

4) Як называецца прафесія, звязаная з электрычнай энергіяй? (Энергетык.) 5) Людзі яшчэ якой прафесіі працуюць у гэтым горадзе? (Хімікі).

Мэтаапіравана падыходзіць настаўнік да знаёмства дзяцей з новай тэмай.

– Гарады зямлі беларускай. У кожнага сваё непаўторнае аблічча, свая гісторыя. Але ёсць сярод іх адзін, самы галоўны горад нашай краіны. Гэта Мінск. Тэма нашага ўрока: «Мінск – сталіца нашай дзяржавы». (Паказаць на карце). Уявіце сабе, што мы з вамі адпраўляемся на завочную экскурсію ў сталіцу Рэспублікі Беларусь – г. Мінск. Від транспарту – аўтобус. Месца адпраўлення – школа. Правесці экскурсію мне дапамогуць юныя экскурсаводы (2 вучні).

Паслухаем план экскурсіі. Вучань чытае: 1. Мінск – сталіца Рэспублікі Беларусь. 2. Праспекты і плошчы сталіцы. 3. Будынкі і помнікі Мінска. 4. Вуліцы горада.

Уступная гутарка.

– Прачытайце пытанні і адкажыце на іх: 1. Першае ўпамінанне пра г. Мінск (1067 г.). 2. З якой падзей гэта было звязана? (з бітвай на р. Нямізе). 3. Колькі ж дакладна гадоў г. Мінску? (2010–1067 = 943 г.)

4. Якое ганаровае званне прысвоена г. Мінску? (Горад-герой.).

Стварэнне праблемнага поля.

– Аб чым гаворыць нам лічба 943? (Мінск – старажытны горад, узнік многа гадоў назад,

мае багатую гісторыю). Якімі словамі вы закончыце гэты сказ? Мінск – гэта... (Сталіца, старажытны, прыгожы, вялікі, малады горад. . .). У канцы ўрока мы вырашым гэту праблему.

Работа над тэмай ўрока.

– У гады Вялікай Айчыннай вайны г. Мінск амаль увесь быў зруйнаваны фашыстамі. Але, дзякуючы гераічнай працы людзей, горад падняўся з попелу і руін. Таму горад Мінск старажытны і адначасова малады горад. За выдатныя заслугі перад Радзімай, за мужнасць і гераізм, праяўленыя ў барацьбе супраць фашыстаў 26 чэрвеня 1974 г. Мінску было прысвоена ганаровае званне «ГОРАД-ГЕРОЙ». Мінск – адзін з буйнейшых і прыгажэйшых гарадоў Еўропы. Адкрыўце фарзац з картайскай схемай «Панарамы Мінска» мастака Р.У. Атаяна.

– Наш аўтобус набліжаецца да Прывакзальнай плошчы. Яе называюць галоўнай «брамай горада». Такі выгляд плошча набыла ў 1946–1956 гг. Тут знаходзіцца чыгуначны вакзал – прыгожы сучасны будынак з металу і шкла. Перад вамі пл. Незалежнасці. Самая вялікая і ўрачыстая.

Побач з Домам урада мы бачым Чырвоны касцёл. Тут знаходзіцца таксама будынак Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя М. Танка, навучэнцамі якіх у будучыні зможае стаць і вы.

Фізкультхвілінка.

Экскурсію далей праводзіць юны экскурсавод (1 вучань).

– Працягваем наша падарожжа. Праспект Незалежнасці – цэнтральная магістраль Мінска. Уздоўж размешчаны будынак іншых вельмі важных устаноў і прадпрыемстваў. Гэта Акадэмія навук Беларусі. Перад намі цырк. Праспект упрыгожвае будынак Нацыянальнай бібліятэкі. Перад вамі адкрываюцца краявіды Траецкага прадмесця. Траецкае прадмесце – некалі было самым вялікім у Мінску. Па археалагічных дадзеных, яго засяленне пачалося ў 18 ст. Побач знаходзіцца Тэатр оперы і балета. Ад старой часткі горада пачынаецца праспект Пераможцаў. Праспект Пераможцаў з’яўляецца адным з найбольш прыгожых і маладых. Уздоўж узвышаюцца высокія будынак. Побач з праспектам знаходзіцца Палац спорту. Уражвае спартыўны комплекс. Каля праспекта ўзведзены манумент «МІНСК-ГОРАД-ГЕРОЙ».

Экскурсію далей праводзіць юны экскурсавод (2 вучань). Побач з праспектам, пасярод ракі Свіслач, знаходзіцца «востраў мужнасці і смутку». У народзе яго называюць «востравам слёз». Востраў жалобы – гэта найперш за ўсё памяць аб беларускіх хлопцах, якія загінулі ў Афганістане. Горам і болей адгукнулася ў сэрцах родных гібель 771 беларускага вайскоўца.

Вуліца Няміга. Тут, на гэтым месцы, дзе праходзіць вуліца Няміга, у 1067 годзе быў моцны бой. Сутыкнуліся дружыны кіеўскіх князёў з воінамі Полацкага князя Усяслава Чарадзея. Таму і перасохла рэчка Няміга.

Палац Рэспублікі. Ёсць на Кастрычніцкай плошчы знак.

Плошча Перамогі. Вечны агонь.

Настаўнік: Адна з вядомых плошчаў – плошча Якуба Коласа. Цэнтральнае месца займае помнік беларускаму песняру. Побач з плошчай – строгі будынак філармоніі. А далей Паліграфічны камбінат. Наша падарожжа закончылася. Ці спадабалася вам?

– Выкарыстоўваючы падручнік, атлас, свае ўражання, выканаўце заданні ў групах, каб вырашыць нашу асноўную праблему.

Работа ў групах. Капітаны падыходзяць да настаўніка і выбіраюць заданне. 1 ГРУПА. (стар. 128–137, атлас, контурная карта) – распрацаваць турыстычны маршрут «Падарожжа па сталіцы» (праца з контурнай картай). 2 ГРУПА. (стар. 128, 132–136) – сабраць кластар «Плошчы г. Мінска». 3 ГРУПА. (стар. 129–132) – сабраць кластар «Праспекты г. Мінска». 4 ГРУПА. (стар. 128–132) – саставіць рэкламныя тэксты (сінквейны) па тэмах: Старажытны Мінск. Гераічны Мінск. Сучасны Мінск.

Падвядзенне вынікаў. Прэзентацыя работы ў групах. У ходзе прэзентацыі высвятляецца, што Мінск – гэта ГАСПАДАРЧЫ, КУЛЬТУРНЫ, НАВУКОВЫ, ПАЛПТЫЧНЫ цэнтр БЕЛАРУСІ. (1 вучань расказвае пра Мінск, выкарыстоўваючы свае веды, матэрыялы работы груп, нагляднасць, карту, план г. Мінска).

Настаўнік:

– Сёння мы пабывалі на завочнай экскурсіі. Мінскае краіны вывучаюць не толькі па падручніку. Каб ведаць яе гісторыю, трэба самому цікавіцца ёю. Варта наведваць музеі, чытаць

гістарычныя кніжкі, прымаць удзел у экскурсіях.

Метанакіраваная праца на ўроках па прадмеце «Мая радзіма Беларусь» дапамагае фарміраваць уменні і навыкі працэсу пазнання свету.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Мая Радзіма – Беларусь : падруч. для 4-га кл. агульнаадукац. устаноў / С. В. Тарасаў і інш. ; пад рэд. П. Ц. Петрыкава. – Мінск : Выд. Цэнтр БДУ, 2007. – 219 с.
2. Развитие критического мышления / З. В. Короткевич, Е. В. Маскевич. – Мозырь : Содействие, 2008. – 257 с.
3. Мая Радзіма – Беларусь: тэматычныя распрацоўкі ўрокаў. 4 клас / Л. І. Асіпчук. – Мазыр : Содействие, 2010. – 43 с.

РЕВИЗСКАЯ СКАЗКА 1811 ГОДА О ПРИТЧЕ И ЦЕРКВЯХ МОЗЫРСКОГО УЕЗДА

З. С. Варнава,

*старший преподаватель кафедры истории и социальных наук,
УО МГПУ им. И. П. Шамякина*

В 1811 году Мозырское Духовное правление представило в Минскую епархию сведения о церквях и притче «при всех соборах и церквях, кроме кладбищенских и домовых церквей, при которых особому притчу быть не полагалось» [1, с. 340].

Духовные правления были учреждены указом Синода от 9 июля 1774 года. Они являлись следующими после консистории административными епархиальными инстанциями, были коллегиальными учреждениями, состояли из присутствия и канцелярии, подчинялись консистории. Духовные правления осуществляли духовный суд на местах, наблюдали за хозяйством церквей и монастырей, контролировали ведение метрических книг, ведали назначением, увольнением и перемещением священно- и церковнослужителей. Дата учреждения Мозырского Духовного правления точно не установлена. Согласно утверждению С. Рункевича, Мозырское Духовное правление существовало уже в 1733 году. Самый ранний документ, хранящийся в фондах государственного национального исторического архива, свидетельствующий об этом событии, датирован 1793 годом. Во главе Духовного правления стоял протопоп, в ведении которого состояли Мозырская и Петриковская протопопии, он же являлся благочинным Мозырской округи. Позднее протопопии сменили благочиния. В 1799 году в ведении Мозырского Духовного правления были церкви г. Мозыря и повета, а также Туровского, Давид-Городокского и Скрыгаловского благочиний. В дальнейшем границы округа расширялись и изменялись. В ведомстве Мозырского благочинного состоял ряд церквей Речицкого повета. Во II половине XIX века духовные правления прекратили свое существование, дела из них были переданы в консистории и благочиния [3, л. 1].

В 1794 г. территория Мозырского уезда с частью церквей Речицкого уезда была разделена на 4 православных округа. По сведениям, представленным в Переяславскую Духовную консисторию, в уезде действовало около 50 православных церквей. Большинство из них были деревянными, ветхими и неухоженными. Внутреннее убранство и церковная утварь были в большинстве из них убогими, а места священников в отдельных церквях по несколько лет оставались вакантными [4, л. 1].

В 1811 году подробный цифровой отчет о церквях и притче Мозырского Духовного правления был представлен священником Антоном Бирюковичем. Согласно представленным данным, в уезде функционировало 54 православные церкви. Рождество-Богородичная (Боложевичская, Буйновичская, Валожичская, Городятичская, Данильгевичская, Колковская, Ленинская, Мозырская, Михайловская, Мелешковичская, Смедынская); Воскресенская (Букчицкая, Петриковская); Георгиевская (Багримовичская); Дмитриевская (Беседская, Скороднинская); Рождество-Богородичная (Боложевичская, Буйновичская, Ваножичская, Городятичская,

Данильгевичская, Колковская, Ленинская); Крестовоздвиженская (Вербовичская); Михайловская (Грабовская, Лясковичская, Мозырская Соборная, Медвединская, Рычевская, Слободо-Скрыгаловская, Телищевичская, Туровская, Храпунская); Николаевская (Городягичская, Котчицкая, Мозырская, Петриковская, Скрыгаловская, Хоенская); Троицкая (Глушкевичская, Ельская, Загоринская, Комаровичская, Лельчицкая, Макаричская, Оздамичская); Покровская (Князь-Озерская, Копаткевичская, Острожанская, Ремезовская, Сторожевецкая, Семурадская, Хворостовская); Параскевская (Мозырская); Иоанна-Богословская (Мельевичская); Успенская (Милошевичская); Стефановская (Погостская); Ильинская (Туровская); Преображенская (Туровская); Петропавловская (Туровская); Вознесенская (Петриковская).

Примечательно, что название церквей в уезде очень часто повторялось. Из 54 церквей 11 были названы в честь Рождества Богородицы, 9 – Михайловских, 7 – Троицких, 7 – Покровских, 6 – Николаевских, 2 – Воскресенских, 2 – Дмитриевских, по одной – Георгиевская, Крестовоздвиженская, Параскевская, Иоанна-Богословская, Успенская, Стефановская, Ильинская, Преображенская, Петропавловская, Вознесенская [5, с. 344].

По сравнению с прежней ревизией (5-й), уничтожены церкви в г. Мозыре одноприходская во имя Преображения Господня «по причине ветхости и малости прихода» и в селе Карпиничи одноприходская Николаевская. В то же время присоединились после ревизии из унии и вошли в ведение Мозырского благочиния Хойникская Николаевская, Глушкевичская Троицкая, Грабовская Михайловская, Лельчицкая Троицкая, Хворостовская Покровская, Багримовичская Георгиевская [5, с. 342].

В то же время в уезде продолжали действовать униатские церкви в селах: Чучевицы (притч – 6 человек), Малковичи (5), Езвинок (6), Дубенец (5), Вечин (7), Синкевичи (4), Гостино (3), Ситница (6), местечке Лахва притч – 3 человека [5, с. 329–338].

Часть церквей Мозырского уезда находились в ведении Пинского Духовного правления: Березовская Рождество-Богородичная, Велемичская Ильинская, Глинская Рождество-Богородичная, Давид-Городокская Воскресенская, Марочская Успенская (заштатная монастырская), Малешевская во имя Иоанна, Ольшанская во имя Святых Мучеников Параскевьевская, Ольненская Успенская, Рубельская Михайловская, Ремельская Михайловская, Старосельская Николаевская [6, с. 313].

Согласно представленной ведомости, при всех церквях Мозырского Духовного правления по 5-й ревизии (1796, 1802 гг.) состояло 47 штатных и заштатных протопопов, попов, протодьяконов, дьяков и иподьяконов, а так же 74 певчих, псаломщиков, дьячков, пономарей, звонарей, консисторских сторожей и приставов. Ведомость содержит сведения о детях (мужского пола) священно- и церковнослужителей. По ведомости в духовных семинариях, академии, училищах обучалось 22 человека, 107 сыновей «праздно» находились при отцах. Таким образом, согласно 5-й ревизии, в ведомстве Мозырского Духовного правления вместе с детьми при всех церквях и соборах, кроме кладбищенских и домовых церквей (при этих церквях притчу быть не полагалось), состояло 250 священно- и церковнослужителей. Далее ведомость содержит подробный отчет о выбывших из уездного клира между 5-й и 6-й ревизиями. Среди причин перечислены: умершие, лишенные чинов за пороки, переведенные в гражданское ведомство, перешедшие в монашество и священничество, выбывшие на военную службу, назначенные на гражданские должности и другие случаи. Всех чинов с детьми их мужского пола убыло из клира 101 человек [1, с. 340].

По сведениям 6-й ревизии 1811 года в ведении Мозырского Духовного правления состояло 65 штатных и заштатных протопопов, попов, протодьяконов, дьяков и иподьяконов, а так же 90 певчих, псаломщиков, дьячков, пономарей, звонарей, консисторских сторожей и приставов. Обучалось в различных духовных учреждениях 30 детей священно- и церковнослужителей и 108 сыновей «праздно» находились при отцах [1, с. 342]. По сведениям ревизской сказки сын священника Мозырской Параскевиевской церкви Романа Квитновского Лука обучался в Мозырском народном училище. Там же обучались сыновья священника Мозырской Соборной Михайловской церкви Петра Миткевича и дьячка Никольской церкви Антона Тризны [6, с. 308].

Таким образом, в 1811 году в подчинении Мозырского Духовного правления числилось 293 священно- и церковнослужителя вместе с детьми мужского пола. Несомненно, что увеличение клира на 43 человека за 15 лет, учитывая погрешности в статистике, – цифра незначительная для самого большого по территории и наименьшего по численности населения Мозырского уезда в составе

Минской губернии.

В 1830 году была составлена новая ревизская сказка о церквях Мозырского уезда в которой зафиксировано 52 православные церкви. В новой ведомости отсутствуют сведения о Вересницкой Крестовоздвиженской, Котчицкой Николаевской, Мозырской Николаевской, Медвединой Михайловской, но в списке упоминаются новые Вересницкая Крестовоздвиженская и Моричская Покровская церкви [4, с. 3].

В ведении Мозырского Духовного правления оставались церкви Речицкого повета: Белосорочская Николаевская, Барбаровская Успенская, Вербовичская Параскевская, Демидовская Рождество-Богородичная, Мухоедовская Крестовоздвиженская, Наровлянская Иоанна-Богословская, Тешковская Рождество-Богородичная [7, с. 394].

СУЕВЕРИЯ И ПРЕДРАССУДКИ КРЕСТЬЯН МОЗЫРСКОГО ПОЛЕСЬЯ В ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ XIX ВЕКА

З. С. Варнава,

старший

*преподаватель кафедры истории и социальных наук, УО
МГПУ им. И. П. Шамякина*

И. В. Фролова,

ГУО «Средняя школа № 12 г. Мозыря»

В начале XIX века площадь Мозырского уезда, известная под именем Мозырщина, представляла более или менее непроходимую низменность, в которой леса и открытые болота занимали едва ли не более 4/5 всей площади, исключение составляли возвышенности на левом берегу Припяти близ Петрикова, Турова и Мозыря [1, с. 288]. Исследователи XIX века, изучавшие Минскую губернию, собрали богатый этнографический материал, позволяющий в определенной мере представить внутренний мир, суеверия и предрассудки жителей Мозырщины.

Описывая Полесье в XIX веке, И. Эремич отмечал: «Огромные размеры Мозырского уезда, удаленность и глушь его деревень и сел представили образцы удивительного разнообразия проявления религиозной жизни в уезде — от непоколебимой веры в православие со времен святого Владимира в Турове, до веры в волшебство и суеверие, а зачастую и до религиозного индифферентизма» [2, с. 218]. Многие исследователи Мозырщины XIX века отмечали особую религиозность местных крестьян: хождение к исповеди и святому причастию считается у них одной из главнейших обязанностей христианина. Эта обязанность возведена ими в закон, нарушение которого не прощается ни богом, ни людьми. Давая положительную, а зачастую желаемую видеть официальными властями характеристику религиозности крестьян, большинство исследователей отмечали удивительное сосуществование в них святости и грубого суеверия.

Причинами «волшебства и суеверий» большинства полесских рассказов, по мнению И. Эремича, были, в большей степени, «дикость окружающей полесского простолюдина природы, огромные территории болот и лесов, разнообразие животного мира и, особенно, обилие физических и метеорологических явлений, не вполне объясняемых наукой» [2, с. 220]. В 1887 году в Минских епархиальных ведомостях была опубликована статья православного белоруса Хотомского из г. Мозыря. В ней автор утверждал, что «есть такие жители Полесья, которые в течение всей своей жизни не побывали даже в своем уездном городе, и для этих болотно-лесных обывателей сам мир оканчивается за пределами родного селения. Жизнь этих людей обречена на вечную борьбу с природою, но они умеют побеждать те затруднения, которые она им ставит на пути. Благодаря этим жизненным условиям, суеверия и предрассудки, унаследованные от праотцов еще со времен язычества, здесь сохранились во всей силе» [3, с. 557].

Наиболее частые из приведенных исследователями народных суеверий объясняют местные географические названия. Так, например, интересным является название самого большого озера в

Мозырском уезде «Князь» или «Жид-озеро». Название «Жид» местные предания объясняли изобилием рыбы: «особенно водится здесь щука, карась, окунь и ерш, преимущественно употребляемые евреями в пищу, отчего озеро это и получило название Жид». Другое название – «Князь» – народное предание объясняло легендой, что якобы «один из князей Слуцких заточил своего родного брата в замок, построенный среди этого озера, а во время разлития замок рухнул, похоронив под собой заключенного князя» [4, с. 7].

Исследователь А. Васильева, описывая село Беседки Мозырского уезда, записала легенду о местном болоте «Раздеры»: «оно наводит на жителей суеверный страх, болото окружено лесом и так тонко, что попавшийся туда скот всегда пропадает, даже и с людьми бывало несколько несчастных случаев. Понятно, что жители стали приписывать все это проказам волшебников, а есть такие, которые уверяют, что видели, как из самой глубины болота выходит желтый зверь с человеческими руками и в одно мгновение схватывает забредшее туда животное, раздирает его и уносит в глубину. Рассказывают, что в очень давнее время на месте болота жил волшебник, который раздирали людей и животных, затем, когда он умер, хижина его провалилась, а на месте, где она стояла, образовалось болото, получившее название «Раздеры». Да и с большей частью из болот связано какое-нибудь баснословное предание». «За селом возвышается курган «Рябчина могила», где могло быть хорошее пастбище для скота, но здешние крестьяне туда боятся ходить, говоря, что похороненная в кургане волшебница Рябка выходит из своей могилы и стоит на холме в виде белого столба» [5, с. 279].

Суеверное предание, связанное в народе с горой Колпак, бытовало в Комаровичской волости: «На вершине горы находится колодец с холодной и приятной водой. Давно какой-то слепой от рождения человек умыл глаза водою из колодца и прозрел. С тех пор в девятый четверг после Пасхи на горе подле креста совершается молебен при многочисленном стечении народа. Рассказывают также, что очень давно одна девушка купалась в этом колодце и он от этого высох. Благочестивой женщине приснился сон, в котором она узнала причину пересыхания колодца, и видение, согласно которому она вычистила колодец и в нем снова появилась чистая и прозрачная вода. С тех пор в этом месте постоянно проводится молебен и небольшой торжок» [6, с. 436].

«Вообще, полещук очень религиозен и охотно верит во все сверхъестественное. Для него не существует абсолютно невозможного явления, как в природе, так и вне ее. И если бы полещук вздумал оспаривать факт существования ведьм, колдунов, русалок, то земляки его просто-напросто обозвали бы дураком, пустомелей и смотрели бы на него с пренебрежением и смехом», – отмечал исследователь Полесья Волотовский [7, с. 1].

Примером подобных явлений могут служить суеверия крестьян одного из девяти местечек Мозырского уезда – местечка Петриков. Глухая и лесистая местность, разбросанность селений, отдаленность от церкви, а главное недостаток грамотности породили у прихожан (крестьян) местечка Петриков много суеверий и предрассудков. Так, например, при крещении младенца при нем должен был быть завернутый в пеленки малый узел с кусочком хлеба, соли и угля, для того чтобы младенец, выросши, имел у себя достаточно хлеба, соли и огня. По обычаю крестьяне, отправляясь за версту от дома, брали с собой сумку с хлебом, солью и принадлежностями для добычи огня. При исповеди исповедующийся должен был расстегивать ворот рубахи, чтобы не задерживались грехи. При изготовлении гроба покойнику никто не должен был переступать гробовую доску, так как, по поверью, умерший будет тревожить его по ночам. После выноса покойника крестьяне посыпали пол семенами ржи, чтобы остальные были живы. При совершении браков существовал очень вредный в религиозном отношении обычай: после совершения брака не устраивали брачного веселья, а молодые разъезжались по домам, после чего родители договаривались о свадьбе. Молодые могли встретиться через несколько дней, неделю и более, а зачастую из-за болезни или других причин, такие браки и вовсе могли быть расторгнуты [8, с. 58]. По сведениям Виленского вестника на Мозырищине во время свадьбы молодые кого только ни встретят и не увидят, тотчас приближаются и почтительно отвешивают к его ногам до земли поклон, а если он барчик, то кроме того целуют руки [9, с. 4].

Во время жнива крестьяне боялись завитка или залома – свернутого в узел или надломленного колоска на поле. Считалось, что это дело волшебника или ведьмы и всякий, кто притронется к нему, заболит или умрет. Чтобы истребить завиток, местные крестьяне приглашали священника, а на Петриковщине, как и повсюду на Полесье, существовал специальный обряд

истребления завитка священником. Своеобразными запретами пользовались пчеловоды: они никому не позволяли садиться на порог в избе или в сенях, так как, по их поверьям, и пчела не будет садиться на цветок. Православные священники всячески боролись с подобными явлениями. Однако крестьяне ревностно и упорно сохраняли предрассудки, передаваемые им предками. Одной из главных причин подобных явлений, по мнению петриковского священника Д. Пашина, была почти поголовная неграмотность крестьян. По его сведениям: «в 1859 году в двух Петриковских приходах существовали целые селения, не имеющие ни одного грамотного человека» [8, с. 63]. Рождение, крещение, свадьба, погребение – все важнейшие события в жизни полешука были насыщены особыми смыслами и действиями. В Мозырском уезде во время предсмертной агонии больному давали выпить холодной криничной или колодежной воды [10, с. 3].

Еще более удивительным представляется реальное событие, произошедшее в Мозырском уезде: «в деревне Пересетинцы во время уборки в селе осталась беременная Лукерья Власова. Вернувшийся вечером с поля ее муж К. Федорович нашел жену мертвой. По словам племянницы, Лукерья, не разродившись, умерла во время схваток. Спустя два дня после похорон крестьянские дети, играя у кладбища, услышали глухой стон. Собравшиеся крестьяне, раскопав могилку, нашли в ней живого ребенка и мертвую женщину. Исход события – вбитые осиновые колья в тело умершей в могиле Лукерьи и родившегося там ребенка. Следствие, проводившееся по делу, констатировало факт смерти женщины и ребенка. Дело было закрыто за отсутствием прямых доказательств чьей-либо вины» [11, с. 2].

Приведенные сведения исследователей XIX века, а также архивные данные позволяют составить определенное представление о внутреннем мире полешука Мозырского Полесья и согласиться с И. Эремичем, который характеризовал его разнообразием проявлений религиозной жизни: «от непоколебимой веры в православие до веры в волшебство и суеверие, во всей его противоречивости и дуализме». Несмотря на усилия православной церкви и государственной власти, суеверия и предрассудки долгое время оставались неотъемлемой частью жизни большинства крестьян Мозырского Полесья в XIX веке.

Список использованных источников и литературы

1. Семенов, П. Географическо-статистический словарь Российской империи / П. Семенов. – СПб, 1866. – Т. 3. – 288 с.
2. Эремич, И. Очерки Белорусского Полесья / И. Эремич // Вестник Западной России. – Вильно, 1867. – Т. 3. – Кн. VIII. – С. 108–133; Т. 4. Кн. IX. – С. 201–222.
3. Мозырь Минской губернии // Минские Епархиальные Ведомости. – 1887. – № 21 – С. 557.
4. Труды Минского Губернского Комитета. Историко-статистическое описание девяти уездов Минской губернии. – Вып. I. – Минск, 1870. – 436 с.
5. Васильева, А. Я. Село Беседки / А. Я. Васильева // Минские Губернские Ведомости. – 1879. – № 31. – С. 279–283.
6. Васильева, А. Я. Ярмарки в Мозырском уезде / А. В. Васильева // Виленский Вестник. – 1879. – № 240. – С. 436–440.
7. Волотовский, М. Очерки Полесья / М. Волотовский // Русский мир. – 1875. – № 220. – С. 1–2.
8. Пашин, Д. Некоторые суеверные обычаи и предрассудки прихожан местечка Петриков Мозырского уезда / Д. Пашин // Минские Епархиальные Ведомости. – 1859. – Т. 3. – С. 58–63.
9. Свадьба на Полесье // Виленский Вестник. – 1879. – 29 сентября. – № 205. – С. 4.
10. Сысоев, В. Пакидаочы «Белы свет» / В. Сысоев // Культура. – 1993. – № 5. – 1 лютага. – С. 3–4.
11. Волотовский, М. Очерки Полесья / М. Волотовский // Русский мир. – 1875. – № 213. – С. 1–2.

АНДРЭЯ ФЕДАРЭНКІ

П. Р. Кошман,

кандыдат

філалагічных навук, дацэнт, дэкан факультэта павышэння
кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў, УА «МДПУ ім. І. П.
Шамякіна»

У артыкуле разглядаецца спецыфіка мастацкага асэнсавання беларускай правінцыі ў прозе А. Федарэнкі. На аснове аналізу мастацкай прасторы твораў і адносінаў да яе герояў вызначаецца роля аўтабіяграфічнага матэрыялу ў ідэйна-эстэтычным выяўленні правінцыйнай рэчаіснасці, паказваецца залежнасць рэпрэзентацыі вобраза правінцыйнага горада ад каштоўнасцей традыцыйнага грамадства.

Выяўленае ў творах пісьменніка супрацьпастаўленне вёскі і горада падаецца як важны кампанент нацыянальнага вобраза свету сучаснага беларуса.

BELARUSIAN PROVINCE IN THE ARTISTIC COMPREHENSION OF ANDREI FEDARENKA

P. R. Koshman,

Уводзіны

У гісторыі беларускай літаратуры галоўны кірунак яе развіцця заўсёды вызначала задача спасціжэння і рэпрэзентацыі быцця Беларусі. Дзякуючы плённай працы беларускіх пісьменнікаў у XIX–XX стст. былі закладзены і развіты найважнейшыя ўяўленні аб нашай краіне, самабытнасці яе духоўнай і матэрыяльнай культуры. Заканамерны працяг гэтай традыцыі вызначае змест сучаснага літаратурнага працэсу. Выяўляючы ідэйную дамінанту творчасці аўтараў-сучаснікаў, крытыка падкрэслівае, што “яны непазбежна пішуць пра Беларусь, рэальную і ідэальную, сённяшняю і колішняю” [1, с. 8].

Разам з тым відавочна, што сучаснае пакаленне беларускіх літаратараў працягвае працу па спасціжэнні Беларусі ў іншых сацыяльна-культурных абставінах, чым іх папярэднікі. Кардынальныя змены, якія адбыліся ў жыцці беларускага грамадства за апошнія тры дзесяцігоддзі, напоўнілі іманентны працэс пазнання нацыянальнай літаратурай слова свайго свету новымі актуальнасцямі і задачамі. Па-першае, пытанне нацыянальнай самабытнасці і яе папулярызаванасці аказалася непасрэдна звязаным з будаўніцтвам беларускай дзяржавы, па-другое, сама беларуская рэчаіснасць за гэты час змянілася настолькі, што паставіла літаратуру перад неабходнасцю перасэнсавання, правядзення праверкі актуальнасці тых канцэптаў самабытнасці, які былі закладзены ў класічным вобразе беларушчыны.

Такі кантэкст абумоўлівае асаблівую значымасць для даследавання літаратурнага вобраза Беларусі творчасці пісьменнікаў, прыход якіх у літаратуру супаў з пачаткам найноўшай беларускай гісторыі. Пакаленне літаратараў, ідучы ў часе ад Беларусі савецкай да сённяшняй, атрымала магчымасць непасрэдна зафіксаваць гэты пераходны перыяд, правесці на яго рэальную ступень устойлівасці асноваўтваральных характарыстык нацыянальнага быцця. Прынамсі, аб грунтоўнасці іх спасціжэння ў святле праблем сучаснасці дае падставы гаварыць проза А. Федарэнкі, якую беларуская крытыка ўжо даўно адносіць да літаратурнай класікі. Такая высокая ацэнка ў многім абумоўлена асаблівай увагай аўтара да знакавых для нацыянальнай мастацкай свядомасці тэм малой радзімы, вёскі, горада, характару беларуса. Гэты этнаваобразны шэраг, улічваючы цесную ўзаемасувязь названых яго кампанентаў у мастацкай прасторы твораў А. Федарэнкі, у рамках артыкула абагульняецца ў вобразе беларускай правінцыі і разглядаецца як элемент аўтарскага светаадчування, у якім адбіліся характарыстыкі, вельмі важныя для разумення карціны свету сучаснага беларуса.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

У мастацкай рэчаіснасці твораў А. Федарэнкі вобраз правінцыі нязменна адсылае да вытокаў, акрэслівае тую першааснову біяграфіі чалавека, якая прадвызначае яго светапогляд і жыццёвыя каштоўнасці. Пісьменнік складае галерэю вобразаў сучаснікаў пераважна з персанажаў,

усведамленне якімі свайго месца ў свеце грунтуецца на сувязі з беларускай глыбінкай. Далучанасць да свету правінцыі – гэтая дэталі, якой аўтар наносіць штрыхі да партрэтаў сваіх галоўных і другарадных герояў, нярэдка перарастае ў ідэйны канструкт, які адцяняе або нават вызначае сутыкненне розных пунктаў погляду адносна ўзнятых у творы падзей. За значнай колькасцю герояў- правінцыялаў і падкрэсленым вылучэннем правінцыйнасці ў мастацкіх характарыстыках рэчаіснасці стаіць асабісты жыццёвы вопыт самога А. Федарэнкі, яго перакананасць у тым, што пісьменніка фарміруе радзіма. У 1995 годзе малады аўтар двух празаічных зборнікаў нечакана заявіў: “Калі б Борхес нарадзіўся і вырас не ў Буйнас-Айрэсе, а ў Мазырскім раёне, дык, магчыма, стаў бы не Борхесам, а Федарэнкам” [2, с. 55].

Біяграфічная даведка, змешчаная на вокладках кніг А. Федарэнкі, паведамляе, што нарадзіўся пісьменнік у вёсцы Бярозаўка Мазырскага раёна, вучыўся ў Мазырскім палітэхнікуме. Гэтыя сухія звесткі для нашага даследавання варта дапоўніць тым, што з Мазыршчынай звязаны сюжэтныя лініі яго рамана “Рэвізія”, аповесцей “Сінія кветкі”, “Вёска”, “Дзікі луг”, “З кошыкам, або Гісторыя ненапісанай аповесці” і шматлікіх апавяданняў. Часам аўтар, падпарадкоўваючыся законам мастацкай умоўнасці, маскіруе гэтую мясцовасць, мяняе яе назвы: родная вёска Бярозаўка перайначваецца ў Сасноўку, Бокаў – у Бокаўку, Калінкавічы – у Локцевічы. Аднак сувязь паміж мастацкімі і рэальнымі тапонімамі дастаткова відавочная для таго, каб можна было апазнаць у месцы дзеяння твораў рэаліі, вядомыя кожнаму жыхару Мазыра і яго ваколіц. І нават у тых выпадках, калі аўтар указвае іншую лакалізацыю або пазбягае яе дакладнага вызначэння, у мастацкай прасторы твораў раз-пораз фіксуецца пазнавальныя дэталі Мазыршчыны: прыгарадная вёска, дарога ў раённы цэнтр, сам горад, у якім ёсць лельчыцкая шаша, плошча з універмагам “Белы лебедзь”, пляж, парк каля ракі і цеплаход “Ракета”.

Абіраючы месцам мастацкага дзеяння прастору ўласнага жыцця, А. Федарэнка разам з дакладным узнаўленнем вобліку мясцовасці перадае і свае адносіны да яе. У літаратуры сітуацыя падарожжа ў мясціны, дзе прайшлі, як прынята лічыць, лепшыя гады дзяцінства ці юнацтва, традыцыйна суправаджаецца выяўленнем пачуцця настальгіі па тых часах, якія нельга вярнуць, і філасофскімі разважанымі адносна сэнсу чалавечага жыцця. Менавіта такімі матывамі вызначаецца ў творчасці А. Федарэнкі апавяданне “Тупік”, герой якога трапляе праз дваццаць гадоў у горад сваёй маладосці. Па ходу дзеяння прастора твора напаяняецца шматлікімі дэталямі, якія ўказваюць на яе прыналежнасць да Мазыра і разам з тым працуюць на выяўленне галоўнай ідэі. Пара ранняй восені, алея каштанаў, што скідаюць свае калючыя плады, але дзе-нідзе спрабуюць квітнець другі раз, “вечная Прыпяць” – усе гэтыя адзнакі мазырскага пейзажу сінхранізуюцца з узростам, станам і думкамі галоўнага героя аб імгненнасці і марнасці чалавечага жыцця. Вырашальным момантам у гэтым настальгічным падарожжы становіцца нечаканая сустрэча апавядальніка з даўнім знаёмым – мясцовым дзіваком. Прыклад перамогі гэтага чалавека над сваімі страхамі вяртае герою ўпэўненасць і ў цэлым вызначае аптымістычны фінал яго вандроўкі па мясцінах былой маладосці.

Характар успрымання аўтабіяграфічнай прасторы карэліруецца ў прозе А. Федарэнкі з узростам яго персанажаў. Разважлівае ўспрыманне акаляючага свету, якое дэманструе герой апавядання “Тупік”, адпавядае яго немалому жыццёваму вопыту. У сваю чаргу ў прадстаўнікоў правінцыйнай моладзі, якіх можна часта сустрэць у ранніх творах пісьменніка, ацэнкі акаляючай рэчаіснасці больш рэзкія і могуць нават здзіўляць сваёй катэгарычнасцю. Так, Арцень Холад з аповесці “Сінія кветкі” мімаходам, зусім неабавязкова для развіцця сюжэта, прызнаецца, што не любіць Мазыр – “гэтага гарбатага горада з бязладнай архітэктураю” [3, с. 95]. Крытычнае стаўленне да Мазыра выказвае таксама Антон Васкевіч, герой аповесці “Вёска”. Трапляючы ў “раённы горад, некалі галоўны цэнтр усяго Палесся” [4, с. 39], у дрэнным настроі, ён фіксуе карціну жыцця, пазбаўленага, на яго погляд, гармоніі, парадку. Гарадскі пейзаж уражвае яго “сваім брудам, нейкай неўладкаванасцю, мноствам грузавых аўтамабіляў, якія, равучы, пыхкаючы чорным дымам, паўзлі і паўзлі адзін за адным вузкай вулічкай; сваімі нізенькімі чэзлымі дрэўцамі паўз тратуары, шэрымі і жоўтымі сценамі «хрушчовак»...” [4, с. 39]. Гэты змрочны вобраз райцэнтра дапаўняе калектыўны партрэт яго жыхароў. На вуліцах герой сустракае “шэрыя, як гэтыя сцены, твары, бязрадасны, нейкія застарэлы ўвесьчасны клопат у вачах, або проста страх, або падазронасць – быццам нейкі злы знахар накінуў на цэлы горад чары і людзі развучыліся весяліцца, смяцца...” [4, с. 39]. У кантэксце такіх апісанняў рэпутацыю Мазыра ў вачах чытачоў ужо не ратуе тое, што герой, пасля таго як

палепшыцца ў яго настрой, прызнае горад “не такім ужо і гадкім” [4, с. 43], а з цягам часу нават узгадае мясцовую славу гасць – старадаўняю царкву, якая ацалела “адзіная на чатыры ці пяць раёнаў” [4, с. 107].

Калі разглядаць аповесць “Вёска” як мастацкі адбітак рэчаіснасці, то варта звярнуць увагу, што яе дзеянне разгортваецца ў 1991 годзе і, безумоўна, адлюстроўвае рэаліі таго перабудовачнага часу. Аднак мастацкі свет твораў А. Федарэнкі, грунтуючыся ў многім на ўспамінах і перажываннях самога аўтара, выяўляе значную долю суб’ектыўных ацэнак. У згаданай аповесці пісьменнік заўважае сацыяльныя адзнакі эпохі не ўсюды, а ў прамой залежнасці ад тыпу населенага пункта. Яго герой раніцай таго ж дня, усяго за дзве гадзіны да наведвання райцэнтра, знаходзіцца ў цэнтры сельскага савета, дзе не бачыць ніякіх праяваў крызісу, і нават захапляецца відам “прыгожага вялікага кампактнага мястэчка” [4, с. 33], любуецца яго новымі акуратнымі домікамі.

Адрозныя характарыстыкі родных мясцін у творах А. Федарэнкі выяўляюць іх залежнасць ад жыццёвага вопыту самога пісьменніка. У гэтых адносінах Мазыру пацанцавала і адначасова не пацанцавала апынуцца побач з месцам нараджэння будучага пісьменніка. Людзі гэтага высокага прызначэння, паводле федарэнкаўскага вызначэння, “намёртва прывязаны да свайго побыту, свайго часу і да традыцый свайго народа” [2, с. 55]. Ва ўласнай творчай практыцы А. Федарэнка пацвярджае гэты тэзіс не толькі праз напам’яненне твораў рэаліямі родных мясцін, але і праз выяўленне погляду на свет, заснаванага на вопыце сваіх землякоў. Малая радзіма ў творах А. Федарэнкі – гэта не толькі вобраз пэўнай мясцовасці, гэта яшчэ і эфект яе прысутнасці ў ацэнках усяго свету, калі аўтарскае ўяўленне рэчаіснасці грунтуецца на ўсведамленні, закладзеным жыццём у той жа вёсцы Бярозаўка. Яе традыцыйны ўклад, калі ўсе і ўсе навідавоку, падтрымлівае думку пісьменніка, што акаляючы свет надзвычай складаны, а падзеі і людскія характары не паддаюцца спрошчаным трактоўкам, і дазваляе на гэтым грунце абвясціць шаблоны чытацкага ўспрымання.

Так, цэлы шэраг адкрыццяў для чытача прапануе апавяданне “Сыч”. Галоўны герой гэтага твора, які па логіцы развіцця сюжэту павінен, як здавалася б, стаць яркім асуджэннем філасофіі эгаізму, раптам раскрываецца ў вобліку чалавека, разгубленага перад непазбежным фіналам жыцця. Насуперак літаратурнаму шаблону акажацца, што нелюдзімы, сквапны вясковы дзядзька ўжо дваццаць гадоў паўрады амаль кожныя выходныя адпраўляецца на гарадскі рынак, каб прадаць вясковыя харчы і купіць кветкі на магільні сваёй жонкі. Яшчэ адной нечаканасцю стане тое, што замест спачування ад аднавяскоўцаў, праяўленне якога было б дарэчным у гэтым выпадку, аўтар пакажа іх боязь перад Сычом, яго незразумелай зацятай адданасцю перад мінулым. У сваю чаргу і ў беларускім літаратуразнаўстве, якое адзначала жыццёвасць вобраза Сыча, гэты персанаж таксама заставаўся некаторы час не поўнаасэнсаваным, прынамсі, пакуль, аўтар сам не прызнаў наяўнасць аўтабіяграфічнага элемента ў гэтым героі. У адказ на пахвалу Івана Навуменкі: “Гэта ж жывы факт! Нездзе ўбачыў таго Сыча, такога сквапнага, заўсёды хмурнага...” [5, с. 168]. А. Федарэнка не без самаіроніі заўважыў: “Ага. Пісьменнік толькі тое і робіць, што бачыць, запамінае і апісвае... А нікому не даводзілася за савецкім часам, у сёмым класе, прадаваць на базары тыя ж лісічкі?” [5, с. 168].

Гэтае прызнанне важнае тым, што ў яго ўспрыманнях вобразы і вёскі, і горада, якія ў апавяданні “Сыч” не маюць канкрэтнай геаграфічнай прывязкі, набываюць сувязь з самім аўтарам і атаксама існуюць з такімі пунктамі яго біяграфіі, як Бярозаўка і Мазыр. Шматлікія дэталі твора пацвярджаюць выдатнае веданне пісьменнікам сітуацыі ранішняга падарожжа ў горад. Тым маршрутам, якім кожны выходны з вёскі да гарадскога базару ездзіць на веласіпедзе вясковы скупярдызый Сыч, відавочна, калісьці ў дзяцінстве кіраваўся і будучы пісьменнік. Ішоў тою “сцежкаю паўз плот, дзе цупчэй і не бярэцца да падэшваў мокры пясок” [6, с. 168], вёў веласіпед “па траве, каб памыліся расою шыны” [6, с. 168], хаваў вочы ад сонца, якое “адбіваецца ад нікеляванага руля” [6, с. 170]. Трывалая памяць дапамагае пісьменніку ўзнавіць і іншыя абставіны тых дзіцячых падарожжаў. У аповесці “З кошыкам, або Гісторыя ненапісанай аповесці...” А. Федарэнка называе сябе і наогул усіх дзяцей роднай вёскі “рабамі” лесу, расказвае пра вымушаныя паходы ў грыбы, якія збіраліся “на продаж, сабе толькі “горшанькія”, чарвівенькія” [5, с. 180], успамінае свае перажыванні малалетняга гандляра: “Калі трымціць уся сярэдзіна ад сораму і

страху, бо за падобны “бізнес” запраста можна вылецець са школы” [5, с. 168].

Відавочна, што такія “экстрэмальныя” дзіцячыя падарожжы не надавалі прывабнасці да вобраза горада, які аказаўся самым бліжкім прыкладам іншага, адрознага ад роднай вёскі ўкладу жыцця. Хаця ў аповесці “Вёска” пра райцэнтр і гаворыцца, што “тут большая глуш чым любы хутар” [4, с. 39], але дадзеная характарыстыка даецца зусім не з пункту гледжання сталіцы ці нейкага іншага цэнтра цывілізацыі. Наяўнасць ці адсутнасць сталічнага вопыту ў федарэнкаўскіх герояў не адбываецца на іх успрыманні правінцыйнага горада. Затое ў іх ацэнках гарадской прасторы вылучаецца крытэрыі яе адпаведнасці таму першапачатковаму, блізкаму да вёскі, стану, які прызнаецца натуральным, а таму каштоўным. Напрыклад, мястэчка Локцевічы заслугоўвае ад героя аповесці “Сінія кветкі” вызначэння “прыгожае і, галоўнае, сваё” [3, с. 94], паколькі застаецца невялікім і ўтульным, яшчэ “не скалечаным” мікрараённымі забудовамі. У аповесці “Ксю” падаецца ўжо адваротная сітуацыя, калі горад страчвае свой аўтэнтчны вобраз, а разам з ім і пачуццё прыязнасці ў героя-вяскоўца Аляксея Дарафея: “Ён разлюбіў свой горад адразу, як там з’явіўся славуты металургічны завод, задымлены, зачумлены, з цэхамі і трубамі” [7, с. 83].

Творы А. Федарэнкі адлюстроўваюць працэс канчатковага разыходжання вёскі і невялікага горада. Абодва гэтыя асяродкі традыцыйнага ўкладу жыцця беларусаў працяглы час суіснавалі побач, складалі аснову ўнікальнай атмасферы беларускай правінцыі. Письменнік фіксуе якраз той момант, калі індустрыялізацыя пераўтварае каларытныя беларускія мястэчкі ў бязлікія раённыя цэнтры з аднолькавымі прамысловымі зонамі і тысячамі новых людзей. Федарэнкаўскі герой, які звычайна глядзіць на акаляючы свет з вёскі, гэтак пераўтварэнне жыцця ацэньвае негатыўна, успрымае яго як пагрозу той мадэлі свайго існавання, якая была ўпарадкавана стагоддзямі. Дыстанцыяванне ад горада, які страціў сувязь з традыцыяй, выходзіць за межы аўтабіяграфічнага матэрыялу і не выяўляе залежнасці ад канкрэтных геаграфічных каардынатаў. Уносячы разнастайнасць у мастацкую прастору сваіх твораў, аўтар пазначае месца дзеяння вобразамі правінцыйных гарадкоў на Прыпяці (“Вёска”), на Сожы (“Ціша”), на Дняпры (“Дзядзька Адольф”), або проста дзесьці ўбаку ад Мінска (“Ксю”), але нязменна выяўляе іх у стане адыходу ад агульнай з вёскай спрадвечнай каштоўнаснай асновы.

Разам са стратай знешняга падабенства з вёскай правінцыйны горад губляе і ўнутраную сувязь з народнай традыцыяй. Змененая прастора горада перастае быць для герояў-вяскоўцаў сваёй. Па звычцы ў размовах паміж сабой бліжкі горад яшчэ вызначаецца як “наш”, але ўспрыманне непазбежна фіксуе ў яго рэчаіснасці прыкметы пераўтварэння, чужасці. І ў аповесці “Вёска”, якая з’яўляецца адной з першых спроб мастацкага асэнсавання письменнікам тэмы беларускай правінцыі, і ў храналагічна апошняй аповесці “Ксю” адзначаецца запаўненне горада прыхаднямі, іншымі, чужымі. У “Вёсцы” гаворыцца, што ў горадзе “поўна нейкіх зэкаў, хімікаў, па вуліцы страшна прайці” [4, с. 22], а ў “Ксю” райцэнтр змяняецца пасля будаўніцтва тут аўстрыйцамі і італьянцамі металургічнага завода. “Вось гэтыя чароўныя словы “замежнікі, еўрапейцы” як магнітам прыцягвалі сюды, у нікому раней невядомы, правінцыйны горад беларускі горад, а цяпер Кляндайк, Эльдарада шукальнікаў шчасця з усіх куткоў Саюза. Сюды, на гэту выпачку буржуазнай свабоды, злятаўся, сцякаўся, спаўзаўся самы розны непатрэбны люд” [7, с. 83].

Атаясамліванне горада з асацыяльнымі і крымінальнымі элементамі адлюстроўвае не рэальную сітуацыю, а найперш асаблівасці калектыўнага ўспрымання, тыя стэрэатыпы, якія выяўляюць рэакцыю вясковага асяроддзя на ўрбанізацыю. Пры гэтым у выказваннях герояў твораў А. Федарэнкі раскрываецца адвечны прынцып размежавання свету на свой і чужы. Горад для іх становіцца іншым, незразумелым і непрымальным, а таму на падсвядомым узроўні надзяляецца характарыстыкамі, якія выяўляюць моцныя негатыўныя ацэнкі. У размовах вяскоўцаў адзначаецца міфалагічны ўзор стварэння вобраза чужога, калі адчуванне небяспекі і інакшасці ўрбанізаванай прасторы ўзмацняецца праз вылучэнне яе сувязі з інфекцыйнымі хваробамі. Пужаючы адзін аднаго горадам, героі-вяскоўцы ў розных творах згадваюць, што там можна “схапіць якой каросты, ці грыбок” [4, с. 22], а таксама “калі пашэнціць – венерычнае захварванне” [7, с. 83]. Пры такім раскладзе само сабой пачынае здавацца, што толькі ў вёсцы можа захоўвацца адданасць спрадвечным маральным асновам. Гэтай логікай кіруецца ў сваіх разважаннях вясковая жанчына, маці галоўнага героя аповесці “Ксю”, калі адзначае “трахі” гарадскіх дзяўчат-сясцёр: “абедзве

гулёны, п'юць, мо нават і кураць, я праўда не бачыла, але хіба той завод, той горад добраму навучаць" [7, с. 84]. Згодна з сюжэтам твора Святлана і Аксана, у адрас якіх гучаць такія абвінавачванні, не заслугоўваюць такіх абвінавачванняў. Дадзеныя словы характарызуюць не іх, а найперш саму маці, паказваюць прыналежнасць гэтай жанчыны да светапогляднай традыцыі вёскі. Пералічаныя гераіняй заганы выяўляюць своеасаблівую шкалу вымярэння патрыярхальным грамадствам маральнага стану, дзе сярод іншых недахопаў, якія вызываюць асуджэнне, курэнне ўспрымаецца як толькі мужчынскі занятак, а таму прадстаўляецца найбольш непрымальным для дзяўчат.

Аднак не ўсе героі А. Федарэнкі маюць прэтэнзіі да горада. У мастацкім спасціжэнні беларускай правінцыі аўтар перыядычна фіксуе яшчэ адну крайнасць калектыўнага мыслення. Паддаючыся спакуслівай лёгкасці гарадскога побыту, людская большасць менавіта з ім атаясамлівае свой жыццёвы поспех, бачыць у матэрыяльным камфорце сваю галоўную мэту. З кватэрай у райцэнтры звязана заповітная мара жыхароў вёскі Чэшская Слабада ў аповесці "Ціша", жыллё гарадскога сваяка ўражвае гасцей з глухога хутара ў аповесці "Дзядзька Адольф", з непрыхаваным захапленнем згадваюць сталічныя вуліцы і мікрараёны героі іншых твораў А. Федарэнкі, выяўляючы ўжо наступны ўзровень прызнання паспяховасці беларускага жыцця.

Жыццёвыя арыенціры гаражан, учарашніх вяскоўцаў, у мастацкім свеце А. Федарэнкі пранізваюцца той прагай да матэрыяльных выгодаў, калі яна пераўтвараецца ў самамэту. У мяшчанскім укладзе жыцця, прыхільнасць да якога дэманструюць "гарадскія" дзядзька Стах з аповесці "Ціша" і дзядзька Адольф з аднайменнага твора, крэўныя сувязі не маюць былой значымасці. У гэтых персанажаў няма адказнасці за сваіх блізкіх, а сустрэчы з вясковымі родзічамі яны з задавальненнем зводзяць да дэманстрацыі свайго жыццёвага поспеху. Аднак ад гарадскога лоску абодвух герояў не застаецца нічога, калі яны аказваюцца прадстаўленымі самі сабе. Наколькі ілюзорныя іх дасягненні, колькі падманлівая іх жыццёвая аснова аўтар дае зразумець, уводзячы ў сюжэты твораў эпизоды, дзе гэтыя дзядзькі паўстаюць самотнымі, духоўна абмежаванымі, эгаістычнымі тыпамі, якія не здольныя апраўдаць спадзявання блізкіх ім людзей.

Вывады

Такім чынам, мастацкае спасціжэнне беларускай правінцыі ў творчасці А. Федарэнкі выяўляе прыналежнасць пісьменніка да яе свету. Абапіраючыся ў будове сюжэтаў твораў на элементы асабістага жыццёвага вопыту, аўтар дэманструе ўнутраны погляд на правінцыйную рэчаіснасць, спалучае суб'ектыўнасць і эмацыянальнасць успрымання яе прасторавых вобразаў з глыбокім разуменнем псіхалогіі тутэйшых жыхароў. Хрэстаматыйнае для беларускай літаратуры супрацьпастаўленне вёскі і горада раскрываецца ў творах А. Федарэнкі ў кантэксце працэсу разбурэння традыцыйнага патрыярхальнага ўкладу быцця і адлюстроўвае супярэчлівую калектыўную рэакцыю на гэтыя перамены беларускай большасці.

СПІС АСНОЎНЫХ КРЫНІЦ

1. Шаўлякова-Барзенка, І. Л. Проза / І. Л. Шаўлякова-Барзенка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Адукацыйна-навукова-метадычны Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ. ; навук. рэд. У. В. Гніламе́лаў, С. С. Лаўшук. – Мінск : Беларуская навука, 2014. – Т. 4, кн. 3. – С. 8–35.
2. Федарэ́нка, А. З Андрэем Федарэ́нкам гутарыць Леанід Галубовіч / А. Федарэ́нка // Крыніца. – 1995. – № 9. – С. 52–57.
3. Федарэ́нка, А. Смута : аповесці, апавяданні / А. Федарэ́нка. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1994. – 224 с.
4. Федарэ́нка, А. Нічыё : аповесці, раман / А. Федарэ́нка. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2009. – 430 с.
5. Федарэ́нка, А. Ланцуг : аповесці / А. Федарэ́нка. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2012. – 240 с.
6. Федарэ́нка, А. Мяжа : раман-эсэ, апавяданні / А. М. Федарэ́нка. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – 264 с.
7. Федарэ́нка, А. Ксю / А. Федарэ́нка // Дзеяслоў. – 2014. – № 6 (73). – С. 81–103.

МАЛАЯ І ВЯЛІКАЯ РАДЗІМА Ё АНАМАСТЫКОНЕ ТВОРАЎ ІВАНА ШАМЯКІНА

В. В. Шур,

*прафесар, доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускай і рускай філалогіі
УА «МДПУ ім. І. П. Шамякіна»*

Яркая старонка ў беларускай мастацкай літаратуры XX – пачатку XXI стагоддзяў – творчасць Івана Пятровіча Шамякіна, народнага пісьменніка Беларусі, сакратара праўлення Саюза пісьменнікаў Беларусі, галоўнага рэдактара выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя», Дэпутата Вярхоўнага Савета БССР, Старшыні Вярхоўнага Савета БССР, Героя Сацыялістычнай Працы, лаўрэата дзяржаўных прэмій СССР і БССР, аўтара шматлікіх раманаў, аповесцяў, апавяданняў, п'ес, кінасцэнарыяў і тэлесцэнарыяў, публіцыстычных і крытычных прац. Пісьменніку, як сведчаць шматлікія публікацыі пра яго творчасць, уласціва вострае адчуванне працэсаў грамадскага жыцця, маральна-этычных праблем, паказ чалавека праз актуальныя дачыненні да народных інтарэсаў. Ён прызнаны майстра вострага дынамічнага сюжэту, займальнай інтрыгі. Сюжэты яго асноўных твораў звязаны з падзеямі Вялікай Айчыннай вайны і пасляваеннай рэальнасцю, лёсы яго герояў асацыіруюцца з лёсам усяго пакалення, якое спазнала цяжкія выпрабаванні вайны, а ў апошнія гады жыцця мастака – з працэсамі перабудовы нашага грамадства, распаду СССР, катастрофічнымі вынікамі аварыі на Чарнобыльскай АЭС, якая ўскалыхнула амаль увесь сусвет і асабліва малую радзіму пісьменніка. Па яго сцэнарыях пастаўлены кінафільмы і тэлефільмы: кінааповесць «Эшалон праішоў», кінафільмы «Хлеб пахне порахам», «Вазьму твой боль», «Вясельная ноч», «Гандлярка і паэт» і інш.

Біяграфізм – выразная адметнасць яго шматграннай творчасці, пра што сведчаць сюжэты яго асноўных мастацкіх твораў, успаміны, напісаныя пісьменнікам у апошнія гады жыцця, а таксама іншыя, сабраныя і кваліфікавана апрацаваныя яго дачкой, прафесарам Таццянай Іванаўнай Шамякінай, эсэ, мемуарная аповесць «Слаўся, Марыя!», змешчаныя ў арыгінальнай і надзвычай пазнавальнай кнізе «Іван Шамякін: вядомы і невядомы: успаміны, эсэ, аповесць» (уклад. Т. І. Шамякіна. – Мінск: Літаратура і Мастаітва, 2014. – 272 с.). Яго майстэрства як пісьменніка-наватара, класіка падрабязна прааналізавана ў шматлікіх манаграфіях, артыкулах, дысертацыях, падрыхтаваных вядомымі даследчыкамі яго творчасці В. Каваленкам, А. Гардзіцкім, Д. Бугаёвым, А. Марціновічам, С. Майхровічам, П. Дзюбайлам, А. Бельскім, М. Пашкевічам, Г. Дашкевіч, У. Каваленкам, Г. Кісліцынай, І. Шаўляковай і інш. Творы пісьменніка перакладзены на многія мовы народаў былога СССР і іншых краін. Ён адзін з самых чыгальных беларускіх пісьменнікаў.

Мясцічка *Церуха* Гомельскага раёна пісьменнік Іван Шамякін называў сваёй малой радзімай, а яго апісанне, яго жыхары-прататыпы прысутнічаюць у многіх яго творах. Дарэчы, назва *Церуха* на Гомельшчыне неадзінкавая – гэта найперш рэчка з аднайменнай назвай – левы прыток Сожа даўжынёй 57 км, невялікі, але надзвычай рыбны і маляўнічы, а таксама мясцічка *Церуха* – радзіма жонкі пісьменніка Марыі Філатаўны Кротавай (Шамякінай). Таццяна Шамякіна спрабавала нават растлумачыць паходжанне гідроніма *Церуха*, магчыма, як яна лічыць, ад слова *церушыць* (скажам, лён), або *цераб* – у дыялектнай мове – лугі, пакосы, што ачышчаны ад кустоўя. Прыгажосць вакол *Церухі* на ўсё жыццё ўвайшла ў сэрца будучага класіка. У 1951 годзе, як успамінаў пісьменнік, ён на грошы Сталінскай прэміі за раман «Глыбокая плынь» будзе ў *Церусе* звычайную вясковую хату, куды пастаянна прязджае з сям'ёю на лета. У *Церусе* напісаны раманы «У добры час», «Крыніцы», «Трывожнае ішчасце», «Сэрца на далоні», аповесць «Ах, Міхаліна, Міхаліна...» Вось, што адзначала пра гэта дачка пісьменніка Таццяна Іванаўна: —Іван Шамякін найбольш любіў раман-пенталогію «Трывожнае ішчасце». Не толькі таму, што твор у вялікай ступені аўтабіяграфічны, а і таму, што пісаў яго шчаслівы чалавек. Я добра памятаю час, калі ствараўся раман – памятаю менавіта таму, што гэта былі самыя шчаслівыя для нашай сям'і гады – яны не паўтарыліся... Нягледзячы на адсутнасць звыклага камфорту, І. Шамякін любіў *Церуху*, як любяць родны кут, малую радзіму, як любяць месца, што дае магутны стымул для творчасці і ў той жа час дорыць сапраўдны адпачынак – не бяздумны, а таксама творчы. Ужо ў канцы жыцця І. Шамякін гаварыў, што нідзе яму так добра не працавалася, як у *Церусе* [5, с.

Бацьку пісьменніка, Пятра Мінавіча, лесніка, здаралася, пераводзілі з месца на месца. Нейкі час у пачатку 1930-х гадоў ён працаваў у лесе каля вялікай вёскі, фактычна мястэчка *Церухі*, блізкай да Гомеля. Тут сям'я пражыла адзін год, калі Іван вучыўся ў пятым класе. Прыгожая прырода ваколіц вёскі асабліва кранула сэрца ўражлівага хлопца, але галоўнае, як неаднаразова паўтараў пісьменнік, тут ён сустрэў сваю будучую жонку – каранную церушанку Марыю Філатаўну Кротава, якая стала прататыпам многіх яго герайн. Завяршаючы ў верасні 1998 г. сваю біяграфічную аповесць-споведзь «*Слаўся, Марыя!: Гісторыя кахання, любові, жыцця*», дзе ўсе персанажы рэальныя, пісьменнік пранікнёна шчыра завяршаў: «*Няхай светлы вобраз Марыі Філатаўны навечна застанецца ў памяці не толькі блізкіх ёй людзей, але ўсіх, хто яе ведаў, а можа, і ў некаторых з тых, хто прачытае гэтую гісторыю нашага кахання, любові, жыцця. Вам, мае ўнукі, адрашу я, маю споведзь*» [5, с. 270]. І хоць былое мястэчка *Церуху* пісьменнік паслядоўна называў сваёй малой радзімай, у сапраўднасці, як сведчаць энцыклапедычныя звесткі, ён нарадзіўся 30.01.1921 г. у вёсцы Карма Добрушкага раёна. Гэта, як мы мяркуем, можна растлумачыць тым, што яго бацьку, лесніка Пятра Шамякіна, як і бацьку Якуба Коласа, Міхала Міцкевіча, таксама лесніка, часта пераводзілі з аднаго лясніцтва ў іншае, і малому Івану Шамякіну на ўсё жыццё запамніліся незабыўныя дзяцінства і маладосць, што прайшлі ў мястэчку і ваколіцах *Церухі*, пра што ён неаднойчы згадаў у сваіх настальгічных успамінах. Дарэчы, прозвішча *Шамякін*, якое растлумачыў І. Капылюў, паводле паходжання, – мянушка, якая найчасцей сустракаецца на тэрыторыі суседняй Расіі. У Беларусі гэты антрапонім у першую чаргу асацыіруецца з асобай народнага пісьменніка Беларусі Івана Пятровіча Шамякіна, які нарадзіўся на крайнім усходзе Гомельшчыны. У іншых рэгіёнах Беларусі гэта прозвішча не сустракаецца, за выключэннем Мінска, дзе жывуць прадстаўнікі роду знакамітага пісьменніка. І. Капылюў прыводзіць некалькі этымалогій гэтага прозвішча: «яно вельмі старажытнае, вядомае як мянушка з дахрысціянскіх часоў і ўтворана з двух кампанентаў – *шы* са значэннем *шыя* і *мяка* са значэннем мяць. Такую мянушку маглі даць моцнаму, смеламу, дужаму чалавеку – адным словам, асілку». Ёсць і іншыя думкі (Звязда. – 20 жніўня 2013. – С. 6). Такое тлумачэнне мянушкі, на нашу думку, не крыўдзіць класіка. У мінулым мянушкамі карысталіся цары (Іван Грозны), знатныя феадалы – князь Мікалай Радзівіл па мянушцы *Сіротка*, вядомыя дзяржаўныя дзеячы: напрыклад, А. А. Грамыка меў мянушку *Бурмак*, якая яго не крыўдзіла. Дакладна, напрыклад, вядома, як узнікла мянушка-прозвішча *Кудзелька* таленавітага беларускага паэта 20–30-х гг. ХХ ст. Міхася Чарота (Кудзелькі Міхаіла Сямёнавіча). Прадзед паэта быў прыгонным панскім ткачом у Рудзенску. За ўменне лепш за іншых апрацоўваць палатно, разбірацца ў нітках, кроснах, кудзелях ён набыў пры двары пана мянушку *Кудзелька*, якая затым, ужо як прозвішча, замацавалася за родам знакамітага і надзвычай здольнага ткача, а потым... і за таленавітым унукам. Мянушку свайго бацькі – *Струк*, падрабязна растлумачыў Якуб Колас: —Бацька мой – Міхал Казіміравіч – вельмі дужы, шырокі ў плячах... Валасы чорныя, кучаравыя. Няўпынная рупнасць і клопат жыллі ў яго істоце. На ногі быў лёгкі і з'яўляўся заўсёды там, дзе яго не чакалі парубшчыкі. Праз гэту ўвішнасць ды таму, што ён хударлявы, высах, бегаючы па лесе, мусіць, і далі яму мянушку *Струк*||. Параўн.: *Струк* у ТСБМ: доўгі і вузкі плод некаторых раслін, які складаецца з дзвюх палавінак, да якіх прымацавана насенне: *струк гароху; сухія струкі фасолі* і інш. Па характары, як пісалі даследчыкі творчасці Я. Коласа, Міхал Казіміравіч Міцкевіч быў цвёрдым але чутым, дзяцей выхоўваў у паслушэнстве, але і шкадаваў. Неабходна адзначыць, што жыццёвыя біяграфіі бацькоў Якуба Коласа і Івана Шамякіна ў многім падобныя.

Такім чынам, антрапаформула *Шамякін Іван Пятровіч* гучыць сімвалічна. Параўн.: *Іван* – самае тыповае ўсходнеславянскае імя, яно – сімвал рускага, беларуса, украінца. Імя Іван сярод праваслаўных у дарэвалюцыйнай Расіі было самым частым сярод асноўнай часткі насельніцтва: у царкоўных святцах на працягу аднаго года яно паўтараецца 167 разоў. Адсюль, відаць, і высокая частотнасць яго ужывання сярод простага люду, у прыказках і іншых жанрах беларускага, рускага і ўкраінскага фальклору, у творах мастацкай літаратуры. Такія вельмі вядомыя ў народзе і ў літаратуры онімы, як сведчаць даследчыкі, утвараюць у носьбітаў мовы не толькі анамастычныя, але і вобразныя (мастацкія), а часам і энцыклапедычныя асацыяцыі. А *Пятровіч* ад імя *Пётр* – з грэч. – цвёрды, камень.

Сваю малую радзіму – Гомельшчыну, Палессе – праславілі яшчэ два Іваны – Іван Паўлавіч Мележ і Іван Якаўлевіч Навуменка, народныя пісьменнікі Беларусі. У гэты ж пералік самых знакамітых асоб з Гомельшчыны, безумоўна, уваходзяць Андрэй Андрэвіч Грамыка – самы знакаміты савецкі дыпламат, двойчы Герой Сацыялістычнай Працы; Кірыла Трафімавіч Мазураў – адзін з таленавітых кіраўнікоў Савецкай Беларусі і Савецкага Саюза і інш. У сваіх кнігах-успамінах яны ганарыліся сваімі роднымі каранямі, землякамі, не цураліся роднай мовы, заўсёды дапамагалі бацькоўскай зямлі. Яны на міжнародным узроўні стваралі гонар і пашану ўсёй Беларусі-радзіме.

Пра Івана Шамякіна як майстра сюжэту і пісьменніка, які вельмі творча і паспяхова ўводзіў у кантэкст твораў факты біяграфіі, сведчаць не толькі даследчыкі яго творчасці, калегі-пісьменнікі, сябры, члены яго сям'і, але асабліва разважанні самога пісьменніка ў апошнія гады жыцця, засведчаныя ў «Начных успамінах», у кнігах «Размова з чыгачом», «Карэнні і галіны», «Слаўся, Марыя!» : «Таццяна Маеўская ў «Глыбокай плыні» – мая жонка. Сюжэт можа ўзнікнуць з характару чалавека, які жыве, працуе побач з табой. Сюжэт «Глыбокай плыні» «трымала» Таццяна Маеўская. Пра гэта сказаў на памінальным абеде, калі пахавалі дарагога мне чалавека, маці маіх дзяцей, Іван Навуменка... *Марыя Філатаўна* была не толькі памочнікам у творчай працы, але і прататыпам гераінь многіх маіх раманаў, аповесцей. І гэта так, я зрабіў такое прызнанне ў біяграфічнай аповесці «Слаўся, Марыя!» [11, с. 47].

Пісьменнік успамінаў: «Многія старонкі свайго жыцця ўлажыў у творах «Трывожнае шчасце», «Зеніт», «Карэнні і галіны» пра настаўнікаў і калег». «Помста»? Трагедыя і душэўная вялікасць чалавека. А хіба не такімі мы былі, як мой *Раманенка*? «Глыбокая плынь»? Гераізм людзей. А хіба не было яго? Безумоўна, нота высокая. Але такі быў час, і я быў шчырым сынам свайго часу» [10, № 7, с. 193]. «Жыццё новае, мірнае я праўдзіва напісаў у «Мосце». Гэта самая аўтабіяграфічная рэч у «Трывожным шчасці». Ну, яшчэ «Непаўторная вясна» [10, № 8, с. 165]. «Я паслаў «Помсту» ў «Беларусь». У добрых рукі трапіла мая аповесць – Іллі Данілавічу Гурскаму. Не маючы магчымасці надрукаваць яе ў сваім танюсенькім часопісе, ён перадаў яе суседзям – у «Польмя». А там прозай загадваў Усевалад Краўчанка, а галоўным быў Пятрусь Броўка. Рэч ім спадабалася, і яны з ходу запусцілі яе ў нумар» [10, № 8, с. 167].

Падрабязна абагульненні і разважанні пра прататыпаў і літаратурных персанажаў з твораў Івана Шамякіна запісала яго дачка Таццяна Іванаўна Шамякіна. Прыводзім некаторыя, самыя характэрныя, выказаныя самім аўтарам. *Марыя Філатаўна Кротава* – жонка пісьменніка з'яўляецца прататыпам многіх вобразаў жанчын у яго творах: «Якая гэта была натура, які характар, калі гэтага хапіла на дзясятка, калі не больш, яркіх, запамінальных характараў беларускіх жанчын». «Бліжэй за ўсё да *Маішы – Саіша Траянава* з «Трывожнага шчасця», гэтая рэч у многіх сваіх і сюжэтных ходах, і характарах аўтабіяграфічная... А хіба Таццяна Маеўская з «Глыбокай плыні» не *Маіша*? І сюжэтная канва з першай часткі – жыццё сям'і Кротаваў у акупацыі. А фельчарка *Тася Батрак* з рамана «Вазьму твой боль», Поля з «Атлантаў і карыятаў»... у іх характар маёй жонкі, яе вернасць, адданасць мужу, дзецям. Ёсць вобразы, якія па сюжэце далёкія ад жыцця *Марыі Філатаўны*, але тыя з маіх калег, якія блізка ведалі яе, пазнавалі асобныя рысы. Такая *Вольга Ляновіч* з «Гандляркі і паэта». Надзея са «Снежных зім». *Вольга* – зусім іншы характар – імпульсіўная, у нечым нават авантурная, а часам і нахабная, што *Маішы* было зусім не ўласціва. Але калі пісаў раздзелы пра яе каханне і яе свядомае ўступленне ў барацьбу з акупантамі, я, добра памяню, не раз думаў: а на каго з прататыпаў, якія акружалі мяне, «прымераць» яе ўчынкі?... Галіна Адамаўна, жонка доктара Яраша з рамана «Сэрца на далоні». Ніхто, нават Андрэй Макаёнак, не пазнаў у *Галіне Маішу*... [5, с. 197 – 199]. Не ўсе прататыпы з твораў І. Шамякіна выразна пазнавальныя, як, напрыклад, у творах Я. Коласа. Параўн.: *Міцкевіч* → *Лабановіч*, *Прорвіч* → *Пражорыч*, *Ядвіга* → *Ядвіся*. У І. Шамякіна пазнавальнасць выяўляецца найчасцей праз значны кантэкст, аналогіі і ўзаемаадносінны, а таксама праз нязначныя падказкі самога аўтара або сяброў пісьменніка, напрыклад, у «Глыбокай плыні» камандзір Гомельскага партызанскага злучэння Ружак (ззаду наперад – амаль І. П. Кожар, Герой Савецкага Саюза, як патлумачыў сам І. Шамякін) [10, с. 175].

У «Глыбокай плыні» старшыня сельскага Савета Іван Сяргеевіч Бабінаў, з якім сябраваў І. Шамякін, раскажаў, як расстралялі яго сям'ю, уначы, па-бандыцку, – і ў будучага пісьменніка з'явіўся сюжэт, з'явілася задума першага рамана, а назву рамана, вядомую цяпер усім, яму

прыдумаў Андрэй Макаёнак, ён напісаў Шамякіну з Журавіч [10, № 8, с. 169]. Пра «Глыбокую плынь», самы знакаміты раман пісьменніка, які аўтару прынес усесаюзную славу і за які ён быў уганараваны Сталінскай прэміяй, пісалі многія даследчыкі (П. Дзюбайла, А. Марціновіч, У. Каваленка), і ўсё яны падкрэслівалі наватарства аўтара, навізну сюжэту, рэальнасць прататыпаў. Так, Алесь Марціновіч адзначаў: — Сам пісьменнік, калі пісаў «Глыбокую плынь», то ішоў ад тэмы. У першыя пасляваенныя гады рэспубліка наша, людзі жылі ўсё яшчэ героікай партызанскай барацьбы... «І я хоць сам і не быў у партызанах, — адзначаў І. Шамякін, — таксама жыў партызанскай тэмай. Вядома, тады мае пошукі адрозніваліся ад пошукаў сённяшніх. Ідучы ад тэмы, не маючы сюжэта, я пачаў шукаць прататыпаў. І пачуты мною эпізод пра тое, як яўрэйскага хлопчыка ўратавалі ад фашыстаў жыхары вёскі Дзятлавічы, што на Гомельшчыне, паслужыў пачаткам для работы» [8, с. 232].

У рамане «Зеніт» ваенныя падзеі адлюстраваны амаль дакументальна, як піша сам аўтар, гэта «праўдзівая гісторыя свайго 33-га асобнага зенітна-артылерыйскага дывізіёна». Эпізод у «Зеніце» спісаны з Хаіма Шалюбскага – саслужыўца пісьменніка, камандзіра гарматы, маленькага, вяртлявага, добрага камандзіра, родам з Дзятлава. «Гэта ён граміў нямецкую кватэру, калі ўступілі ў Германію. Аднак у старога немца, які прысутнічаў у кватэры, не стрэліў, хаця яго сям'ю ў Дзятлаве фашысты знішчылі» (с. 158). Многія вобразы рамана – копіі прататыпаў: *Калбенка* → *Калбека*, *Кузаеў* → *Кузьмін*, *Тужнікаў* → *Нужненка*. Вобраз *Глашы* з гэтага рамана, якую пакаралі за сувязь з сяржантам, пісьменнік у многім спісаў з жонкі сябра па службе ў арміі *Віктара Вольскага* – *Уладзіславы*, яршыстай, з выразным характарам. «Я яе ведаў гадоў трыццаць і «прыцэльваўся» – куды, у які твор уставіць, у якой інастасі... У «Зеніт» яна як бы сама напросілася» [10, № 8, с. 148]. Літаратурныя традыцыі ў выбары такіх імёнаў прататыпаў прасочваюцца яшчэ з творчасці Ф. Багушэвіча, З. Бядулі, Я. Коласа.

Часам нават не даследчыкі, а толькі блізкія пісьменніку людзі могуць выявіць у мастацкіх тэкстах прататыпаў і літаратурных персанажаў. Так, Таццяна Шамякіна пра сюжэт і галоўных герояў рамана «Сэрца на далоні» пісала: «Я добра памятаю тыя часы, калі пісаўся раман. Рысы самога І. Шамякіна ўвасоблены ў вобразе журналіста *Шыковіча*, рысы шчырага сябра аўтара – драматурга *Андрэя Макаёнка* – у вобразе доктара *Яраша*». Неабходна тут адзначыць, што сябра І. Шамякіна, вядомы беларускі драматург, чалавек гераічнага лёсу, Андрэй Ягоравіч Макаёнак, які вылучаўся незвычайным жыццясцвярджальным характарам, адметнымі ад іншых уласнымі перакананнямі, быў таксама прататыпам іншых літаратурных персанажаў, але асабліва адметна гэта выявілася на вобразе архітэктара *Максіма Карначы* ў рамане «Атланты і карыятыды». Ён, дарэчы, не аднойчы раіў Шамякіну замяніць назвы загалоўкаў некаторых твораў або падпраўляў іх на свой густ і мастацкую вартасць, пра што з удзячнасцю ва «Успамінах» сцвярджаў Іван Шамякін. У аповесці «Першы генерал» І. Шамякін у самым пачатку ад свайго імя вядзе дыялог з чытачом, ён смела ўводзіць у сюжэт сябе свайго сябра Міхася, у вобразе якога ўдумлівы чытач можа пазнаць драматурга Андрэя Макаёнка.

Як прасачыў Алег Лойка, прататыпам гандляркі (галоўнай гераіні аповесці «Гандлярка і паэт» – Вольгі) была суседка па кватэры – жонка І. Я. Навуменкі, *Ядвіга Паўлаўна Іконнікава*. Яна была гісторыкам, дацэнтам БДУ. Вырасла на ўскраіне Мінска, непадалёк ад Чэрвеньскага рынку. *Ядвігу Паўлаўну* паважалі як умелага жартаўніка, за дасціпнасць, веданне народнай мовы, якая выяўлялася ў яе павучаннях і дыялогах, бліскучых гумарыстычных прыказках. Студэнты называлі яе лубоўна *Мамкай*, была яна надзвычай гаспадарлівай. «У Гандляркі з аповесці І. Шамякіна, як пераконвае А. Лойка, – усё гэта па партрэце Ядвігі Паўлаўны, з яе спісання... пісьменнікам быў падгледжаны, тонка ўлоўлены яе характар. Ды і проста надзіва ўдала перададзена постаць, фігура, манеры паводзін, жэсты, дасціпнасць Ядвігі Паўлаўны. Такім чынам, у адмысловым сюжэце аповесці прататыпам быў не лёс, а менавіта жывы, непаўторны характар, і яшчэ знешні воблік Гандляркі быў як амаль Ядвігі Паўлаўны» [6, с. 101–102].

Майстэрства пісьменніка выяўляецца найперш у выбары загалоўкаў. Іван Шамякін вельмі ўважліва ставіўся да выбару загалоўкаў, сюжэтаў і прататыпаў сваіх твораў. Дачка пісьменніка Т. І. Шамякіна ў кнізе «Іван Шамякін у незвычайных ракурсах» (Мінск, 2011) адзначала, што пісьменніку падабаліся назвы яго ўласных раманаў. А заглавак «*Вазьму твой боль*» яму параіў яго сябра Андрэй Макаёнак, хаця ў самога аўтара да гэтага тэксту было варыянтаў каля дваццаці [5, с.

Ужо ў першых раманах, аповесцях І. Шамякіна ў загалюках выяўляюць сімвалізм, сэнсавыя прырашчэнні, наватарства, ўзбагачаньня традыцыямі сусветнай літаратуры ў выбары галоўных онімаў. Так, заглавак аповесці *«Помста»* (параўн.: помста – адплата за прычыненнае зло) выразна прэтэндуе на шматзначнасць. Змест жа яе, як падкрэслівалі ўважлівыя крытыкі, наадварот, заклікаў да чалавечнасці і разважлівасці, нагадваў пра неабходнасць гуманнага, разумнага і справядлівага размежавання вінаватых і невінаватых. Удалы і метафарычна ўзбагачаны выраз *«глыбокая плынь»*. Стаўшы загалюкам, назваю першага і адразу знакамітага рамана, ён набыў асаблівую яскравасць і новае семантычнае напаўненне. *«Глыбіня»* выклікае цэлы ланцуг асацыяцый, выводзячы на сэнс сакральны, метафізічны: *«глыбокі»* – значыць, важны, неадназначны, мудры. Так, дачка Таццяна Шамякіна, якая крытычна ставілася да асобных загалюкаў бацькі-пісьменніка, адзначала: *«...назва выключна ўдалая. Сам выраз – —глыбокая плынь» – хоць і не крылаты, але сустракаецца ў народным уяўленні... Назва прама падказвала на народны характар партызанскай барацьбы»*. Пад *«глыбінёй»* разумеюць і ваду, і зямлю з яе падводнымі рэчышчамі, і падсвядомасць самога чалавека. Пісьменніка хвалявалі глыбіня (сутнасць) і першавыток розных з’яў, сімвалічна звязаных перш за ўсё з вобразам вады, пра што сведчыць заглавак яшчэ аднаго рамана – *«Крыніцы»*. Крыніцы як вядома, *«б’юць з глыбінь»*, так што назва, такім чынам, працягвае сімвалічную лінію першага рамана [5, с. 138–139].

Лінгвагеаграфічныя асаблівасці апелятыва крыніца даволі падрабязна прасачыла А. Манаенкава, узяўшы за аснову зыходныя формы і значэнні гэтага слова з родных для Шамякіна добрушскіх і веткаўскіх гаворак. Вось некаторыя абагульненні, зробленыя даследчыцай. Калі ваду жывёле і для гаспадарчых патрэб бяруць з калодзежа (або копанкі), то для піцця і падрыхтоўкі ежы жыхары некаторых сёл выкарыстоўваюць крынічную: з крыніцы (у русле спецыяльна выкапана паглыбленне, дзе збіраецца чыстая вада, або ў той мясціне ставяць калодзеж). Слова *крыніца* са значэннем *«калодзеж»* вядомае як абласное ў курскіх, смаленскіх, пскоўскіх, данскіх, варонежскіх, бранскіх гаворках. Наяўнасць яго ў названых рускіх гаворках, як лічаць Ф. Філін і А. Манаенкава, тлумачыцца ўплывам на іх беларускай і ўкраінскай моў [7, с. 81]. Відаць, не без уплыву шамякінскіх *«Крыніц»* новыя паселішчы называюць гэтым прыгожым словам: у ваколіцах Мазыра ў канцы ХХ ст. узнік побач з Прыпяццю сучасны новы аграгарадок Крынічны.

Сімвалізмам, шматзначнасцю выдзяляюцца і іншыя загалюкі твораў гэтага класіка. Так, *«Сэрца на далоні»* – гэта не анатамічны экспанат, не алагічнае словазлучэнне, а з лёгкай рукі пісьменніка – сімвал дзейснага гуманізму. Асабліва выразна такія высокія маральныя якасці асобы выяўляюцца на кантрастывах у вобразе Зосі Савіч – жанчыны гераічнай і трагічнай, у процілегласць *Сямёну Гукану* – чыноўніку высокага рангу, які, займаючы адказны дзяржаўны пост, кіруючыся ўласнымі карыслівымі мэтамі, імкнуўся афіцыйна зацвердзіць уласную версію пра страты і гібель многіх удзельнікаў мінскага падполля. Ён свядома кінуў цень на доктара *Савіча* і іншых, якія загінулі і сталі ў яго ацэнках здраднікамі, і, такім чынам, пераступіў законы чалавечай маралі, прыстойнасці, сумленнасці.

Назва яшчэ аднаго рамана І. Шамякіна *«Злая зорка»* таксама выразна сімвалічная: твор пра самую вялікую катастрофу ХХ стагоддзя, якую найбольш спазнала наша Беларусь і асабліва малая радзіма пісьменніка, – пра падзеі, звязаныя з аварыяй на Чарнобыльскай АЭС. Вобраз палынной зоркі, як сведчаць даследчыкі, узяты з *Апакаліпсісу*, прарочыць канец свету, гэта назва-полісемант, яна сімвалізавала вынікі і *«брэжнеўскага застою»*, і пачатак катастрафізму *«дэмакратычнай эпохі»*, і *«перабудовы»*, уласцівай дзевяностым гадам ХХ ст. у былым СССР. Стварэнне гэтага загалюка каменціруе сам пісьменнік: *«... Ездзілі з хойніцкімі хлопцамі, маімі маладымі сябрамі – Міколам Мятліцкім і Барысам Сачанкам. Трапілі на другое адсяленне: галасіла родная вёска Міколы, Бабчын. Не помню, з якога факта завязаўся сюжэт... Ці не з рэплікі нейкага з кіраўнікоў, што жаніў сына ў страшны красавіцкі дзень. А другі вельмі хваляваўся, што сына-афіцэра з Грузіі паслалі ў Афганістан»*.

Звязаў у адно, пісаў ліхаманкава, як, можа, некалі ў маладосці «Глыбокую плынь». Ажно сэрца забалела. Напісаў хутка. Назву ўзяў з Бібліі, з *«Адкрыцця Святога Іаана Багаслова»*: *«Третий ангел вострубил и упала большая звезда. Имя той звезды Полынь...»* *«Па-ўкраінску палын – чарнобыль»* [11, с. 49]. Такім чынам, у аснове назвы – спецыфічная метафарызаваная

перыфразы, а назва горада Чарнобыль, якая стала сімвалам самай буйной тэхнагеннай катастрофы XX ст., вядомая ва ўсім свеце. Станаўленне назвы можна ілюстраваць наступнай схемай: *чарнобыль* (разнавіднасць палыну) → *Чарнобыль* (горад на беразе Прыпяці, дзе, відаць, раней было многа гэтага палыну). *Чарнобыль* (ЧАЭС) – метафарычная назва, якая сімвалізуе сусветную глабальную катастрофу, вынікі якой найбольш закранулі Беларусь, асабліва паўднёва-ўсходнія раёны беларускага Палесся, малую радзіму пісьменніка.

Некаторыя загаловкі ў творах літаратуры ствараюцца на незвычайным спалучэнні слоў-кампанентаў, утвараючы такую стылістычную фігуру, як аксюмаран – узаемадзейне супрацьлеглых дэфініцый, якія лагічна выключаюць адна другую, але, ужытыя разам, даюць новае патрэбнае пісьменніку па яго задуме мастацкае ўяўленне [3, с. 78]. Параўн.: «*Гарачы снег*», «*Жывы труп*», «*Святыя грэшнікі*», «*Антымістычная трагедыя*», «*Жывыя мошчы*». У гэты незвычайны і запамінальны для любога чытача набор заголоўкаў з твораў сусветнай літаратуры ўваходзіць і назва пенталогіі І. Шамякіна таксама з алагічнай назвай «*Трывожнае ічэсце*», як лічаць даследчыкі, адзін з лепшых яго твораў пра вайну і каханне, пра вернасць пачуццяў і сардэчнасць, абавязак і, безумоўна, як скразная тэма амаль усіх яго раманаў і аповесцяў – найперш пра патрыятызм, вернасць абавязку, любоў да блізкіх, да малой і вялікай Радзімы. Твор і сёння, хаця і быў напісаны ў канцы 50-х – пачатку 60-х гадоў XX ст., актуальны і лічыцца наватарскім у беларускай мастацкай літаратуры, і, як сведчаць апытанні школьнікаў, студэнтаў, ён у ліку і самых папулярных у беларускай літаратуры.

Як мы ўжо адзначалі, у пісьменніка Івана Шамякіна ў большасці удалыя загаловкі, пра што пісала і афіцыйная крытыка, аднак у сваіх «*Начных успамінах*» ён самакрытычна тлумачыў, чаму некаторыя назвы аповесцяў замяніў, прыслухоўваючыся да парад сяброў-пісьменнікаў: «*Яшчэ будучы ў партшколе, на выпускным курсе, я пачаў новы раман – пра калгасную вёску. Усе пісалі пра яе: Янка Брыль узнёслю пазму сачыніў – «У Забалатці днее». Чым я горшы? Два гады жыў у пасляваеннай вёсцы, рабіў і настаўнікам, і сакратаром партарганізацыі. Раман назваў «Блізкі час». Блізкі час лепшага жыцця. Так разумеў. У гэтым быў нейкі сэнс. Мяне ўчычувалі (здаецца, Вялюгін), пераканалі, што лепш «У добры час»» [11, с. 37]. Аповесць «Ах, Міхаліна, Міхаліна...», як сведчаць даследчыкі творчасці І. Шамякіна, заснавана на рэальных падзеях: на шчырай споведзі маладой настаўніцы пісьменніку (І. Шамякіну – В. Ш.), які як мастацкі прыём (споведзь) выкарыстаў у гэтым творы, зрабіўшы эпізоды сустрэч з гераіняй своеасаблівым сюжэтным абрамленнем твора, у цэнтры якога – сама Міхаліна. Звяртаюць увагу ў гэтым творы імёны персанажаў, якія прадумана падабраў пісьменнік. Тацыяна Шамякіна адзначала, што ў аўтара паслядоўна «імя – таксама вобраз, уключаны ў агульную вобразную сістэму твора, яно найперш знак і сімвал любой асобы: *Міхаліна* – бясспрэчна, неардынарная асоба, якая пакахала завуча іхняй вясковай школы Аляксандра Дзямідавіча. Міхаліну прыдумаў сам аўта; сяброўкі называлі яе Лінаю, а каханы чалавек – мужчынскім імем Міхаська, а вучні клікалі Міхалінай Казіміраўнай. А імя яе бацькі Казімір – складанае і, як лічыцца, асацыіруецца з нечым вызначальным («мір»), незласлівым і выключна цвёрда-мужчынскім. І ў той жа час Міхаліна гучыць надзвычай пяшчотна, ласкава, менавіта па-жаночы» [5, с. 102].*

Некаторыя загаловкі твораў пісьменніка, на першы погляд, нібыта не адпавядаюць іх асноўнаму зместу, напрыклад, апавяданне «*У снежнай пустыні*», аповесць «*Помста*», але гэта не так, хутчэй за ўсё гэта мастацкі прыём. Бо, як заўважылі даследчыкі стылю І. Шамякіна, назва першага твора прама хоць і не нагадвае пра вайну, а героі «*больш змагаюцца са снежнай пустыняй, чым з нямецкімі салдатамі*», аднак ужо тады малады пісьменнік, відаць, інтуітыўна ўлічваў вопыт і класічныя традыцыі сусветнай літаратуры (параўн. творы Дж. Лондана, В. Скота – В.Ш.), і праз пэўную сістэму паводзін чалавека, умелую сюжэтную арганізацыю падзей здолеў паказаць абагулены характар і канкрэтны фрагмент вайны. Тое ж і ў аповесці «*Помста*». Паводле павярхоўнага яе прачытання можа скласціся ўражанне, што шамякінскі маёр *Раманенка* нібыта не адпомсціў фашыстам за знішчэнне яго сям'і, блізкіх яму людзей, бо ў той час нашы салдаты-пераможцы гарэлі прагай помсты за нечуванія здзекі. Аднак, па-філасофску, як лічаць даследчыкі, помста адбылася: «*Яна ў тым, што Раманенка прыйшоў у дом фашыста Візонера пераможцам і сказаў яго сям'і праўду пра ката*» (В. Каваленка).

Паэтэса Г. Дашкевіч, якая, дарэчы, абараніла дысертацыю па творчасці І. Шамякіна, у

вершы-прысвячэнні класіку выказвае словы ўдзячнасці, умела абыгрываючы асноўныя загаловкі яго мастацкіх твораў: *Праз снежныя зімы, завеі / Упарта ідзеце наперад, / На аркушы белай паперы – / Любоў і надзея, і вера. // На аркушы белай паперы – / Чысцейшая дружба і здрада. / Шырока адчынены дзверы / Каханню, сумленню, спагадзе. // А сэрца нястрымна імкнецца / Увабраць увесь боль чалавечы. / Як дрогне яно, як заб'ецца / Ад крыўды, хлусні недарэчнай! // У глыбокую плынь роднай мовы, / У нязгасны зеніт Адраджэння, / Ісці да канца Вы гатовы... / Паілі Вам Гасподзь блаславення* [4, с. 14].

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Аммон, М. Матыў фантастычнага падарожжа ў творчасці В. Адамчыка / М. Аммон // Роднае слова. – 2013. – № 11. – С. 3–6.
2. Бугаёў, Д. Яго чалавечнасць / Д. Бугаёў // Польшыя. – 1997. – № 11. – С. 223–231.
3. Васілеўская, А. Загалавак мастацкага тэксту: на прыкладзе рамана — Каласы пад сярпом тваім // У. Караткевіча / А. Васілеўская // Роднае слова. – 2003. – № 3. – С. 55–58.
4. Дашкевіч, Г. М. Заверб'е: спытак вершаў розных гадоў / Г. М. Дашкевіч. – Гомель, 2018. – 104 с.
5. Іван Шамякін: вядомы і невядомы: успаміны, эсэ, аповесць / Уклад. Т.І. Шамякіна. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2011. – 272 с.
6. Лойка, А. А. Займальная літаратура: Эсэ / А. А. Лойка. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2009. – 176 с.
7. Манаенкова, А. Ф. Русско-белорусские языковые отношения (на матер. русских говоров Ветки) / А. Ф. Манаенкова. – Минск: БГУ, 1978. – 168 с.
8. Марціновіч, А. «З цэлым народам гутарку весці...» / А. Марціновіч // Польшыя. – 2001. – № 1. – С. 230–243.
9. Мельнікава, З. Канцэпцыя мастака і абставін у паэме — «Сымон-музыка» Я. Коласа і творах З. Бядулі 20-х гадоў / З. Мельнікава // Роднае слова. – 2000. – № 5. – С. 18–24.
10. Шамякін, І. Дзе сцэжкі тья / І. Шамякін // Польшыя. – 1993. – № 7, № 8.
11. Шамякін, І. Начныя ўспаміны / І. Шамякін // Польшыя. – 2003. – № 9. – С. 10–50.

МАЛАЯ РАДЗІМА Ў ЗАГАЛОЎКАХ ТВОРАЎ ПІСЬМЕННІКАЎ

В. В. Шур,

*прафесар, доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускай і рускай філалогіі
УА «МДПУ ім. І. П. Шамякіна»*

У артыкуле на прыкладах з анамастыкону беларускіх пісьменнікаў прасочваюцца асаблівасці выбару онімаў-заголоўкаў, асабліва ў творах, прысвечаных малой радзіме мастакоў слова. Аналіз і выбар оніма-бібліёніма кваліфікуецца як мастацкі прыём. Патрабавальны да свайго творчасці аўтар не заўсёды можа адразу падабраць удалы заглавак, пра што сведчыць вопыт творчасці нават класікаў беларускай і рускай літаратуры. Сэнс і значэнне заголоўкаў некаторых мастацкіх тэкстаў высвятляецца толькі тады, калі прачытваецца і загортваецца апошняя старонка твора.

Ключавыя словы: онім, уласнае імя, бібліёнім, тэкст, біяграфізм, заглавак, малая радзіма.

HOMELAND IN THE HEADLINES OF WORKS BY WRITERS

V. V. Shur,

The article deals with the choice of onymes-headlines in the onomasticon of the Belarusian writers, especially in the works, which are devoted to the homeland. The analysis and the choice of biblionym is qualified as literary means. Being demanded to his works the author can't always choose the proper headline, as it is proved by the experience even of the classical writers in Belarusian and Russian literature. The sense and the meaning of the headlines in some texts can be defined only after having read the last page of the literary work.

Уводзіны

Амаль любы мастацкі тэкст мае бібліёнім-загалолак, які можа быць аформлены як адно слова, словазлучэнне і нават цэлы сказ. У загатоўку, створаным пісьменнікам, зашыфравана даволі важная і істотная інфармацыя для правільнага ўспрыняцця твора, загатолак-онім у тэксце, безумоўна, уяўляе асаблівы код, асаблівую разнавіднасць уласных імёнаў, а тэкст мастацкага твора ў адносінах да яго загатоўка выступае як “індывідуальная распаўсюджаная перыфраза”, у сваю чаргу загатолак уяўляе “жахліва ўшчыльненую абрэвіятуру тэксту” (В. П. Грыгор’еў). У многіх аўтараў праз загатоўкі, якія створаны на іменах і рэаліях іх малой радзімы, выяўляюцца самыя розныя дадатковыя прырашчэнні, асацыяцыі, якія ўскладняюць, узбагачаюць агульны пазнавальны і мастацка-эстэтычны патэнцыял усяго тэксту.

Правільна зразумець загатолак мастацкага твора – гэта значыць зразумець галоўную задумку – кваліфікавана раскрыць сутнасць усяго тэксту, зразумець яго аўтарскую ідэю і філасофскі сэнс. Назва мастацкага тэксту любога жанру – самая актуальная яго прыкмета, гэта славесны комплекс з аднаго або некалькіх надзвычай актуальных ключавых слоў, значэнне якіх імпліцытна праектуецца на змест усіх тэкставых узроўняў і яго частак, на яго агульную, скразную ідэю. Мы разглядаем усе разнавіднасці загатоўкаў як спецыфічныя онімы – уласныя імёны-назвы мастацкіх тэкстаў. На думку псіхалагаў, якія вывучалі ўздзеянне загатоўкаў на схільнасці чытача да ўспрымання ўсяго твора, прыблізна 80 % чытачоў наогул звяртаюць увагу толькі на загатолак, які, як прасочана і эксперыментальна пацверджана, дае магчымасць абудзіць цікавасць да ўсяго тэксту.

Мэта і задачы даследавання

Асноўнай мэтай артыкула з’яўляецца даследаванне онімаў-загатоўкаў у творах пісьменнікаў, прысвечаных іх малой радзіме. Для дасягнення мэты былі пастаўлены наступныя задачы:

выявіць і комплексна апісаць семантыка-стылістычныя асаблівасці онімаў-загатоўкаў;

выявіць заканамернасці і асаблівасці ў выбары пісьменнікамі кантэкстуальных сродкаў у фарміраванні анамастычнай прасторы мастацкага тэксту і асаблівай ролі загатоўкаў у выяўленні галоўнай мэты, пастаўленай аўтарам.

Метады і матэрыял даследавання

Метадалагічнай асновай даследавання з’яўляюцца апісальны, супастаўляльны метады з выкарыстаннем прыёмаў навуковай інтэрпрэтацыі і абагульнення; асноўны матэрыял даследавання – анамастычная прастора мастацкіх тэкстаў, асабліва онімы-загатоўкі мастацкіх твораў, іх тэкстаўтваральныя і мастацка-эстэтычныя функцыі.

Вынікі і іх абмеркаванне

У творах беларускай мастацкай літаратуры, у біяграфіях пісьменнікаў асобныя аўтары нярэдка прыводзяць тлумачэнне паходжання назваў сваіх родных мясцін – назваў паселішчаў, сваіх прозвішчаў, мянушак і інш., што можна разглядаць і кваліфікаваць як мастацкі прыём, уласцівы некаторым мастакам слова. У кожнага з нас ёсць радзіма Беларусь, ёсць і “малая радзіма”, інакш кажучы, кожны з нас, гаворачы словамі Рыгора Барадуліна, “мае свае Ушачы”. У літаратуры засведчаны класічныя радкі апісання роднага кутка ў мастацкіх творах і біяграфіях Якуба Коласа, Івана Мележа, Рыгора Барадуліна, Ніла Гілевіча, Барыса Сачанкі, Міколы Мятліцкага, Уладзіміра Ліпскага, Вячаслава Рагойшы, Уладзіміра Калесніка і інш. У прыведзеным паэтычным абагульненні Рыгора Барадуліна, якое стала афарызмам і набыло глыбока сімвалічны сэнс, лаканічна перадаецца выключна вызначальная для кожнага чалавека роля “малой радзімы”, асацыятыўнасць і сімвалізм яе ўласных назваў, дзе такія элементы стварэння аўтабіяграфізму, павагі да роднага кутка набываюць новы імпульс і становяцца зыходным пунктам фарміравання высокага патрыятызму і павагі да ўсёй Радзімы-Беларусі. У названым афарызме айконім Ушачы па эмацыйнай насычанасці раўназначны этноніму Беларусь. Змяняльна, што 2018 – 2020 гады ў Рэспубліцы Беларусь на дзяржаўным узроўні аб’яўлены “Гадамі малой радзімы”. Мабыць, заканамерна, штоў “Нацыянальным Інстытуце адукацыі” 01 сакавіка 2019 года была праведзена Рэспубліканская навукова-практычная канферэнцыя “Малая радзіма ў творчасці беларускіх пісьменнікаў”, дзе былі заслуханы і абмеркаваны каля 70 дакладаў, напрыклад, такія: “Загатоўкі і малая радзіма ў творах Івана Навуменкі”, “Вобраз малой

радзімы ў паэтычным эпасе Якуба Коласа”, “Я ў думках лячу зноў да роднага краю...”: вобраз малой радзімы ў творчасці Яна Чачота”, “Развіццё ў навучэнцаў цікавасці да малой радзімы сродкамі музея” і інш.

Малую радзіму шанавалі і не забывалі самы знакаміты беларус эпохі сярэднявечча Францыск Скарына. Класічнымі сталі яго наступныя словы, перакладзеныя са старабеларускай на сучасную беларускую мову лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь Алесем Разанавым: Як звяры, / што блукаюць у пушчы, / ад нараджэння / ведаюць сховы свае, / як птушкі, / што лётаюць у паветры, / помняць / гнёзды свае, / як рыбы, / што плаваюць у моры і ў рэках, / чуюць / віры свае / і як пчолы / бароняць вулі свае /, гэтак і людзі / да месца, дзе нарадзіліся / і ўзгадаваны ў Бозе, / вялікую ласку маюць. “Ніколі не хочацца верыць тым людзям,” – пісаў пісьменнік Уладзімір Паўлаў у сваёй біяграфіі “Бяру свой род”, – якія гавораць: “Там мая радзіма, дзе мне добра”. Шкада такіх людзей. Разам з пупавінай ім, відаць, адрэзалі і любоў да Радзімы, да людзей” [2, с. 206].

У творчасці сапраўдных мастакоў слова роля малой радзімы вызначальная. Так, малая радзіма А. Твардоўскага (в. Загор’е Пачынкаўскай воласці Смаленскага павета) зусім блізка ад усходнебеларускай мяжы. В. А. Куляшова – дачка пісьменніка Аркадзя Куляшова, пра сябра яе бацькі пісала наступнае: А. Твардоўскі і А. Куляшоў “блізкі і біяграфічна-геаграфічна: места іх рождзены былі на расстанні 10 км” [3, с. 130]. А. Твардоўскі ў артыкуле “О родине большой и малой” пісаў: “Ёсць пісьменнікі, чытаючы якіх не атрымліваецца адчуць, распазнаць, адкуль яны родам – з поўдня ці поўначы, з горада ці вёскі, ці ёсць у іх свая рака ці рачулка, ці было ў іх калі-небудзь дзяцінства. Але ў тварэннях сапраўдных мастакоў... мы беспамылкова пазнаем адметнасць іх малой радзімы. Яны сцвердзілі ў нашым чытацкім уяўленні асаблівы воблік гэтых мясцін і краю, колер і пахі лясоў і палёў, іх вясны і зімы, жары і мяцеліц, адгалоскі мясцовых слоўцаў, якія гучаць не ў разладзе адзінай вялікай мовы”.

Асобныя аўтары, напрыклад, вядомыя вучоныя, пісьменнікі М. Улашчык, У. Калеснік, У. Ліпскі, А. Рогалеў, У. Верамейчык, У. Лякін, В. Рагойша, М. Мятліцкі, А. Бельскі, А. Карлюкевіч апісанню родных мясцін прысвячаюць цэлыя кнігі. Так, вядомы беларускі гісторык Мікалай Улашчык падрыхтаваў вялікі нарыс “Была такая вёска” (Мінск., 1981), дзе як этнограф прасачыў гісторыю роднай Віцькаўшчыны ў 1883–1917 гадах, што недалёка ад Мінска. Такога падрабязнага і цікавага эсэ не толькі спецыялістам не было да апошняга часу ў нашай нацыянальнай літаратуры. Асабліва падрабязна ў нарысе растлумачаны шматлікія традыцыйныя беларускія ўласныя імёны, айконімы, мікратапонімы вакол Віцькаўшчыны, адзначаны вялікі культуралагічны фон такіх адзінак, які, на жаль, мы паступова страчваем, губляем.

У пачатку 80-х гадоў XX стагоддзя пра вартасць і неабходнасць напісання такіх кніг пісаў сам М. Улашчык у пісьме, адрасаваным пісьменніку і вядомаму грамадскаму дзеячу Алесю Адамовічу: “Ад Багацькаўкі (вёскі, у якой нарадзіліся браты Гарэцкія. – В. Ш.) зараз засталася мала. Лічу, што гэта наш абавязак (а таксама пра Глінішчы Мележа і інш.). Маё ўражанне, пэўна, перавялічана, але, здаецца, што нават карыстаючыся толькі апублікаванымі матэрыяламі, можна напісаць хаця б кароткую гісторыю кожнай вёскі. Між іншым, у прадмове да сваёй кнігі я выказаў неабходнасць сабраць як мага больш звестак і напісаць гісторыю тых вёсак, спіс якіх знаходзіцца ў Хатыні. Гэта зусім неабходна. І я нават не разумею, чаму за гэта ніхто (ніякая ўстанова) не ўзяўся да апошняга часу. Страшны канец вядомы, але ж людзі жылі ў гэтых вёсках сотні гадоў...” [6, с. 502].

Прафесар С. Прохарава ў артыкуле “Мой родны кут, як ты мне мілы” (радзіма, ў беларускай мове) на падставе аналізу твораў Я. Коласа, Я. Купалы і 19 рэспандэнтаў, што далі адказы на пытанні, якія словы, словазлучэнні яны ўжываюць замест лексемы радзіма, выявіла, што часцей за ўсё выкарыстоўваліся словазлучэнні родны кут, затым мой (родны) беларускі край, родная зямля, родныя мясціны, родная старонка, беларуская зямля, сінявокі край, зямля бацькоў, зямля продкаў. Гэтыя выразы маюць адпаведнікі і ў паэтычных тэкстах, апорнымі ў словазлучэннях выступаюць: кут, зямля, край, старонка [5, с. 160]. Гэтая ж даследчыца на падставе аналізу сюжэтаў мастацкай літаратуры адзначыла, што для беларуса заўсёды была найважнейшай малая радзіма, той родны куток на зямлі, дзе ён прыйшоў у гэты свет і дзе знаходзіцца тая нітка, якая, на думку Я. Купалы, звязвае яго з зямлёй і небам. Магчыма, таму беларус заўсёды бараніў сваю зямлю, але яму не ўласціва агрэсіўнасць і жаданне павялічыць сваю жыццёвую прастору, што, на думку некаторых, з’яўляецца ледзь не недахопам “беларускага шляху развіцця”. Такое светаадчуванне, як пераконвае С.

Прохаравана, і адлюстроўвала беларуская літаратура, на што звярталі ўвагу самыя розныя даследчыкі.

А даследчыца канцэпту беларускі народ у мове хрэстаматыйных твораў беларускай літаратуры Кацярына Півавар прасачыла своеасаблівае, культурна маркіраванае ўспрыманне і інтэр-прэтацыю пісьменнікамі такіх ключавых канцэптаў, як народ, Радзіма, мова, сям'я і інш., што, паводле яе абагульненняў, дазваляе гаварыць пра існаванне своеасаблівага светабачання беларусаў, якое выяўляецца ў мастацкіх тэкстах. Так, канцэпт народ у мове школьнай праграмнай літаратуры рэпрэзентуецца праз наступныя моўныя адзінкі: беларусы, браты, братцы, народ, мой народ, наш народ, беларускі народ; мы, нашчадкі Каліноўскага; сыны Радзімы; дочки, сыны, землякі, сцішаны і грозны народ; беларускія нашы людзі; мужны і адвечны народ; беларускі сярмяжны народ; сыны герояў і багоў; унукі Скарыны; ліцвіны; тугэйшыя; русіны; беларускія людзі; грамада; мазольных рук мільёны; дзеці Беларусі; люд паспаліты і інш. Найбольш частотныя лексемы народ, беларускі народ, беларусы, якія складаюць ядро канцэпту.

Паказальна, відаць, вельмі лагічна і правільна, што з кнігі Уладзіміра Ліпскага “Я: праўдзівы аповед пра твой і мой радавод” пачынаецца вывучэнне беларускай літаратуры ў 6-м класе І, як слушна заўважыў Алесь Бельскі, аналізуючы вельмі неабходную ў наш час кнігу Анатоля Статкевіча-Чабаганавы “Я – сын Ваш: Статкевічы, Сацкевічы-Статкевічы герба “Касцеша”. Карафа-Корбуты герба “Корчак”, важна, што ў аснову пабудовы названага літаратурнага курса пакладзены ўніверсальны прынцып уладкавання свету: я – мой род – народ – радзіма – чалавецтва...

Малая радзіма ў многіх аўтараў – гэта неаднаразова ўпамянутыя нават у загаловах іх твораў уласныя назвы іх родных мясцін, якія нярэдка сімвалізуюцца. У Якуба Коласа гэта, напрыклад, вёска Мікалаеўшчына, рака Нёман, што неаднаразова засведчаны ў назвах-загалоўках або ў тэкстах класіка: у апавяданнях “Нёманаў дар”, “Наша сяло, людзі і што робіцца ў сяле”, “Разліў Нёмана”, “Малады дубок”, “Дзеравеншчына”, “Страшнае спатканне”; у вершах “Нёман”, “Плытнікі”, “Наша сяло”, “Дуб”, “Старыя дубы”, “Стары гасцінец”, “Родныя песні” і інш., у паэме “Новая зямля”, у трылогіі “На ростанях”.

Так, гідронім Нёман у творах Я. Коласа выконвае не толькі ідэнтыфікуючую функцыю – называе адну з вялікіх рэк Беларусі, на берагах якой прайшлі дзіцячыя і юнацкія гады класіка нашай літаратуры. У тэкстах паэта Нёман – гэта і назва-сімвал, неад’емная частка не толькі прыроднай, а і духоўнай рэальнасці роднага краю, Бацькаўшчыны: Дык паведай, вецер вольны, / Што павеяў з тых краёў: / Як жыве там край бяздолны, / Край з-пад Нёмна берагоў?. У гэтым кантэксце назва-гідронім уваходзіць у склад апісальнага выразу – аўтарскай перыфразы: край з-пад Нёмна берагоў, якая ўзнікла метафарычна і прасторава-асацыятыўна выкарыстоўваецца для называння ўсёй Заходняй Беларусі, што ў 20–30-я гады ХХ ст. уваходзіла ў склад буржуазнай Польшчы. А ў апавяданні “Туды, на Нёман!” назва ракі – сімвал далёкай радзімы для беларусаў, выселеных з Гродзеншчыны на Куршчыну ў час Першай сусветнай вайны. Падкрэслівае канатацыйную значымасць гідроніма Нёман у апавяданні той факт, што ў першых выданнях заглавак гэтага твора гучаў інакш: “Туды, на Запад!” (1926 г.). У выніку змен у кантэксце Нёман – гэта не толькі назва ракі, а і тое слова, якое ўвасабляе для пісьменніка і яго літаратурных персанажаў незабыўны край, Бацькаўшчыну, з якой бежанцаў разлучыла вайна і куды яны мараць вярнуцца. Замена кампанента бібліёніма Запад на Нёман, відаць, выклікана тым, што ў 20–30-я гады ХХ ст. геаграфічныя назвы Запад – Усход шырока ўжываліся ў перыядычным друку, мове мастацкай літаратуры для абазначэння процілеглых сацыяльна-палітычных сістэм і дзяржаў. І першы заглавак гэтага апавядання нібыта “паказваў”, куды так непажадана мараць вярнуцца персанажы Я. Коласа, што, безумоўна, не адпавядала ідэалагічным устаноўкам і канонам, якімі тады кіравалася кіраўніцтва маладой рэспублікі Саветаў. Між іншым, у “Казках жыцця” Я. Коласа вядомы сімвалічныя персаніфікаваныя казачныя вобразы Усход і Запад, якія адпаведна ўвасаблялі ўсходнюю і заходнюю часткі Беларусі: Брат Запад! – пісаў Усход: – я зусім здаровы і хваробу сваю выгнаў. Такім чынам, канатацыйная сутнасць гідроніма Нёман у структуры заглаўка значна павялічваецца. Як звышзначымая семантыка- канатацыйная адзінка тэксту, ён гаворачы словамі Ю. Карпенкі, становіцца полісемантычным: выконвае і эмацыйна-стылістычную функцыю, гэтымі асаблівасцямі заглавак удала працуе на тэму і ідэю твора – указвае на розныя бакі сюжэту, розныя думкі і адценні пісьменніка [4, с. 39]. Заглаўкам адмыкаецца тэкст і замыкаецца яго апошнім сказам.

Сімваламі радзімы-Беларусі ў творах некаторых беларускіх аўтараў выступаюць не толькі

гідронім Нёман, а і Дняпро, Прыпяць. Так у творах У. Караткевіча, асабліва ў рамане “Каласы пад сярпом тваім”, нарысе “Зямля пад белымі крыламі” сімвалам Радзімы, Беларусі выступае гідронім Дняпро, які пісьменнік называў “вялікай Ракой”. У гэтых і іншых творах мастак паслядоўна падкрэсліваў сваё зачараванне, захапленне, павагу і прыхільнасць да любай яму “калыскі трох народаў” і нават напісаў кінасцэнарый “Дзеці вялікай ракі”. А горад Рагачоў, Падняпроўе паводле шматлікіх успамінаў пісьменніка і яго блізкіх былі тым, чым для А. Пушкіна Болдзіна, для Л. Талстога – Ясная Паляна, для Я. Купалы – Акопы. Як пераканальна прасачыў А. Верабей, Дняпро і Прыдняпроўе былі для мастака “крыніцай натхнення, героямі яго твораў, сімваламі беларускага краю, а Дняпро – той артэрыяй, што жывіць родную зямлю і дае ёй сілы” [1, с. 97].

Некаторыя аўтары шырока ўводзяць у мастацкі тэкст народнае тлумачэнне назваў сваёй малой радзімы, выкарыстоўваючы такі каментарый як мастацкі прыём, што цалкам апраўдана, бо кожны з нас мае права на ўласнае разуменне і разважанне з улікам сваёй дасведчанасці і кампетэнцыі, хаця наіўнае народнае тлумачэнне можа зусім не адпавядаць навуковай этымалогіі. Такія тлумачэнні- каментарыі ўмела ўводзілі ў мастацкі тэкст, напрыклад, Віталь Вольскі, Фёдар Янкоўскі, Уладзімір Ліпскі і іншыя пісьменнікі, каменціруючы назвы-паселішчы Палесся і некаторыя прозвішчы карэнных жыхароў. Многа такіх прыкладаў у кнізе У. Ліпскага “Аповесць пра нашы прозвішчы” (Мн., 2006). У гэтым выданні пісьменнік побач са сваімі мастацкімі абагульненнямі выкарыстоўваў народныя тлумачэнні, каб *“расшыфраваць родавыя найменні на прыкладах прозвішчаў жыхароў Рэчыцкага раёна на Гомельшчыне, адкуль родам і сам аўтар”*. Некаторыя тапанімічныя назвы на першы погляд тлумачацца вельмі проста. Такія паспешлівыя вывады часам робяць нават дасведчаныя людзі, хто, напрыклад, бачыць знешняе палабенства агульнага і ўласнага назоўніка-тапоніма: *бобр* → *Бабровічы*, *казёл* → *Казловічы*, *баран* → *Баранавічы* і г. д. Даследчыкамі ўстаноўлена, што нярэдка да таго, як агульны назоўнік у выніку эвалюцыі семантыкі ператвараецца ў тапанімічную назву, на прамежковым этапе ён нярэдка выконвае ролю ўласнага назоўніка — ужываецца пэўны час як імя або імя-мянушка чалавека. А затым ужо ад уласнага імя ўтвараецца тапанімічная назва. Напрыклад, пісьменнік Віталь Вольскі так спрабуе ў кнізе “Палессе” тлумачыць паходжанне некаторых беларускіх тапанімічных назваў у мастацкім тэксце: *“Бабры вяліся тут з незапомных часоў. Аб гэтым сведчаць і геаграфічныя назвы. Нездарма ж атрымалі сваю назву ад слова “бабёр” і горад Бабруйск, рака Бабёр, прыток Бярэзіны, і гарадок Бабёр, і вёскі Бабровічы, Бобрыкі, Баброўшчына”*. У мастацкім тэксце, відаць, і магчыма такое спрошчанае абагульненне, аднак даследчык-тапаніміст з падобнымі вывадамі наўрад ці будзе згодны, бо такія назвы, як *Бабровічы*, *Бобрыкі*, *Баброўшчына*, верагодней за ўсё можна растлумачыць як утварэнні ад старажытных славянскіх імёнаў ці мянушак *Бобр*, *Бобрык* і інш., якія мелі заснавальнікі названых паселішчаў.

У паэта Яўгена Крупенькі з Гомеля ёсць паэма “Шклоўшчына”, адкуль ён родам. Ён ганарыцца сваёй малой радзімай: *Здаецца, не ільны цвітуць, а неба / Блакітам разлілося на палях, / Такое чыстае, як назва Шклоў. / Шклоўчане шкло варыць і сёння ўмеюць, / Ды хіба толькі шкло адно? Вы толькі / Хоць назвы вёсак шклоўскіх пачытайце: / Тут пяць Дубровак і сяло Дуброва, / Бо меднастволья гай звяняць. / Барок – малады лясок шуміць. / Дубкі – дубовы гай стаіць тут старажылам, / Сасноўка – сосны ля дзвярэй і вокнаў, / А Вішанька – у вішнях расцвіла... / У Дабрэіцы – як заўсёды – сэрцы добрыя, / У Лакуцях – як усюды – адчувае локаць сусед суседа. / У Славенях – коні слаўныя, / У Дзіўнае – песні дзіўныя... / У людзей – цудоўныя імёны: / Алеся – нарадзілася ў лесе. / Поля – пшаніцу жне ў полі. / Алёна – лён поле. / Галінка – у садзе галінка. / Маланка – вочы-маланкі. / Ганка – гасцей сустракае на ганку. / Вера – ў чалавека вера. / Надзея – у хлопцаў надзея... Такім чынам, паэт, паслядоўна выкарыстоўваючы таўталагічныя паўторы онімаў, трапныя метафары, рыфмуючы іх у спрошчаных тлумачэннях назваў родных яму мясцін, стварыў своеасаблівы гімн сваёй малой радзімы – паселішчам, землякам, іх імёнам, прозвішчам...*

Вывады

Галоўны онім у мастацкім творы – яго загаловак, кантэкстуальная функцыя якога заўважаецца не заўсёды і часам выпадае з-пад увагі чытача і нават тэкстолагаў. Вызначальная роля гэтага оніма найчасцей вытлумачваецца толькі пасля падрабязнага лінгвістычнага і ідэйна-тэматычнага разгляду твора. Яго семантыка- канатацыйны патэнцыял рэалізуецца ў асноўным на фоне ўсяго кантэксту. Заглавак па сутнасці ўяўляе арганізуючае звяно сюжэтных ліній мастацкага

твора і канцэнтраванае выражэнне аўтарскай ідэі ў ім, ствараючы ўнутранае адзінства ўсёй лексічнай сістэмы мастацкага твора, становячыся стрыжнем яго кампазіцыйнай пабудовы.

Літаратура

1. Верабей, А. Прыдняпроўе ў творчым лёсе Уладзіміра Караткевіча / А. Верабей // Роднае слова. – 2003. – № 3. — С. 95—98.
2. Вытокі песні. Аўтабіяграфіі беларускіх пісьменнікаў. – Мінск: Маст. літ., 1973. – 336 с.
3. Гутарка Рагнеда Малахоўскага з Валянцінай Аркадзьеўнай Куляшовай. Па старонках “Хамуціуса” // Полымя. – 2011. – № 2. – С. 128 – 133.
4. Карпенко, Ю. А. Имя собственное в художественной литературе / Ю. А. Карпенко // Филологические науки. — 1986. — № 4. — С. 34—40.
5. Прохарава, С. М. Выбраныя творы / С.М. Прохарава. – Мінск: Права і эканоміка, 2009. – 325 с.
6. Улашчык, М. Выбранае / М. Улашчык; навук. рэд. Г. Кісялёў і В. Скалабан. – Мінск: “Бел. кнігазбор”, 2001. – 608с.

References

1. Verabei A. (2003). Prydniaproue u tvorchym ljose Uladzimira Karatkevicha. Rodnae slova, [Prydniaproue in the creative life of Vladimir Karatkevich. Native word]. 3, 95 – 98. (in Bel).
2. Vytoki pesni. Autabijagrafii belaruskich pisnennikau. (1973). [The origins of the song. Autobiography of Belarusian Writers]. Minsk: Mast. lit. (in Bel).
3. Gutarka Ragneda Malahouskaga z Valjantsinaj Arkadgieunaj Kuljashovaj. Pa staronkah “Hamutsiusa”. (2011). Polymja. [Ragned Malakhovsky talks with Valjantsina Arkadgieuna Kuljashova. On the pages of “Hamutsius”. The Flame]. 2, 128–133. (in Bel).
4. Karpenko Ju. A. (1986). Imja sobstvennoje v hudozhestvennoj literature. Filologicheskije nauki. [Proper Name in Fiction. Philology]. 4, 34 – 40. (in Russ).
5. Proharava S. M. (2009). Vybranyja tvory. [Favorites works]. Minsk: Law and economics. (in Bel).
6. Ulashchyk M. (2001). Vybranae [Favorites]. Minsk: “Bel. knigazbor”. (inBel).

СОДЕРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ	2
<i>Барысенка В. Я., Канаплянік І. І.</i> ЗНАЁМСТВА СА СТАЛЦАЙ БЕЛАРУСІ	3
<i>Варнава З. С.</i> РЕВИЗСКАЯ СКАЗКА 1811 ГОДА О ПРИТЧЕ И ЦЕРКВЯХ МОЗЫРСКОГО УЕЗДА.....	6
<i>Варнава З. С., Фролова И. В.</i> СУЕВЕРИЯ И ПРЕДРАССУДКИ КРЕСТЬЯН МОЗЫРСКОГО ПОЛЕСЬЯ В ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ XIX ВЕКА.....	8
<i>Кошман П. Р.</i> БЕЛАРУСКАЯ ПРАВИНЦЫЯ Ў МАСТАЦКІМ СПАСЦІЖЭННІ АНДРЭЯ ФЕДАРЭНКІ.....	11
<i>Шур В. В.</i> МАЛАЯ І ВЯЛКАЯ РАДЗІМА Ў АНАМАСТЫКОНЕ ТВОРАЎ ІВАНА ШАМЯКІНА.....	16
<i>Шур В. В.</i> МАЛАЯ РАДЗІМА Ў ЗАГАЛОЎКАХ ТВОРАЎ ПІСЬМЕННІКАЎ.....	22

МГПУ ИМ. И.П. ШАМЯКІНА